

PAPER DETAILS

TITLE: Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Deyimlerde Görülen Yalancı Es Degerler

AUTHORS: Mustafa CENGİZ

PAGES: 208-248

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/357574>

Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Deyimlerde Görülen Yalancı Eş Değerler

Mustafa CENGİZ¹

Özet

Lehçeler arası metin aktarma ve yorumlamada önemli sorunlardan biri de yalancı eş değerlik olarak bilinmektedir. Ses ve şekil olarak benzer görünen bazı kelimeler, lehçeler arasında farklı anlama gelebilmektedir. Metni aktaran kişiler, bu sözcüklerin şekil benzerliğine aldanıp sözcüğü kendi lehçesindeki anlamıyla eş değer görerek birebir ve aynı anlamda aktarabilmektedir. Böyle bir durumla karşılaşıldığında ise metin yanlış anlaşılakta ve yorumlanmaktadır. Lehçeler arası aktarma sorunlarından bir diğeri de deyimlerin kaynak lehçeden hedef lehçeye yanlış aktarılması meselesidir. Yalancı eş değerlik ses, şekil ve köken olarak aynı olan veya aynı kaynaktan geldiğine inanılan kelimelerin kavram alanı bakımından farklılık göstermesi durumudur. Deyimlerde görülen yalancı eş değerlik ise, iki anlaşıma birliğindeki ses ve yapı olarak benzerlik gösteren deyimlerin kavram alanında farklılık göstermesiyle oluşmaktadır. Deyimlerde iki veya daha çok sözcük bir araya gelerek çoklukla asıl anlamlarından farklı bir anlam ifade ettikleri için, bu söz öbekleri yalancı eş değerlik incelemelerinde bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Türk lehçeleri arasındaki yalancı eş değerlik, sadece sözcük temelinde olmayıp, söz öbeği biçiminde de karşımıza çıkmaktadır. Türkmen Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde şekil olarak benzer olan birtakım deyimlerin farklı anlamlar ifade ettiği görülmektedir. Metin aktarma ve yorumlamada bu deyimlerin yanlış aktarılmaması için bu çalışmada, Türk dilinin Oğuz (Batı) grubuna mensup olan Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki deyimler karşılaştırılmış ve her iki lehçede yalancı eş değer olabilecek deyimler ve birtakım söz öbekleri tespit edilerek konuyla ilgili olanların ve araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bu çalışmayla Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki metin aktarma ve yorumlama faaliyetlerine katkı sağlamak ve aktarmadan kaynaklanan hataların en aza indirgenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yalancı eş değerlik, aktarma hataları, Türk lehçeleri, deyim bağlamında yalancı eş değerlik.

Idiomatic False Equivalence Between Turkish and Turkmen Language

Abstract

One of the problems on transmitting texts among Turkic languages and interpreting them is known as false equivalence. Some words which seem similar as pronunciation and form may have a different meaning among those languages. Ones who transmit the text might be wronged and they may exactly transmit meanings of words as they are used in their own language by interpreting its meaning as the same. When this mistake occurs, the text may be misunderstood and misinterpreted. Another problem on transmitting texts among Turkic languages is transmitting of idioms from source language to target language. False equivalence is the case that the same pronounced, formed and rooted words differ conceptually. False equivalence of idioms occurs when these idioms which are similar as pronunciation and form differ conceptually. Since two or more words gain different meanings than their original ones by clustering, those word groups should be studied as a whole in false equivalence researches. False equivalence among Turkic languages is not only occurs in the word root but also occurs as word groups. It seems that some idioms which are formed similarly in Turkish and Turkmen have different meanings. In this study, in order not to be transmitted wrongly of those idioms, some idioms were compared and contrasted in Turkmen and Turkish which belong to Oghuz (West) part of Turkic languages. Idioms and some word groups which can be false equivalent in both of these languages were determined and

¹ Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kayseri, mscengiz2010@gmail.com

presented for attention of researches and readers. Aim of this research is to minimize mistakes which occur on transmitting and to contribute activities of text transmitting and interpreting between Turkish and Turkmen.

Keywords: False equivalance, transmitting mistakes, Turkic languages, idiomatic false equivalence.

Giriş

11. yüzyıla kadar tek bir yazı dili hâlinde varlığını devam ettiren Türk dili, bu yüzyıldan sonra dallanmış, farklı ses özelliklerine sahip olan tarihî lehçelere ayrılmıştır. Türk lehçeleri kaynak bakımından Uygurca, Bulgarca, Kıpçakça, Oğuzca vb. gibi temel lehçelere bölünmüş, bunlar da birbirinden farklı coğrafyalarda teşekkül eden ikincil lehçelere ayrılmıştır. Bu ikincil lehçeler konuşma dili olarak kullanılırken normlaştırılmış ve birer yazı dili hâline getirilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde bilinçli siyasî politikalarla oluşturulmuş olan bu yazı dillerinin, adıyla anılan lehçeleri ne ölçüde temsil ettiği meselesi ise tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Birbirinden pek uzak ve farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarının kullandığı lehçelerde/yazı dillerinde birtakım ortak kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimelerin bir kısmı ‘genel Türkçe’ düzeyinde iken, bir kısmı da ‘temel lehçe’ düzeyindedir. Genel Türkçe düzeyinde söz varlığındaki ortaklık oranı düşük iken, temel lehçe düzeyinde bu oran artmaktadır. Söz gelimi aynı temel lehçe grubunda yer alan Gagavuzca veya Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin söz varlığındaki ortak kelimelerin sayısı, farklı temel lehçe grubunda yer alan Özbek veya Kırgız Türkçeleri ile karşılaştırıldığında daha fazladır (Uğurlu, 2012, s. 216-217). Farklı temel lehçe gruplarının söz varlığında görülen düşük orandaki ortaklık ise, bu lehçelerin ortak bir kökten (genel Türkçe) geliyor olmasından kaynaklanmaktadır.²

Türk lehçeleri arasında metin aktarma ve yorumlamada önemli sorunlardan biri yalancı eş değerlik olarak bilinmektedir. Yalancı eş değerlik kaynak dildeki/lehçedeki bir sözcükle hedef dildeki/lehçedeki bir sözcüğün köken, yazılış ve söylenişlerinin aynı, kavram alanlarının farklı olmasıdır (Resulov, 1995, s. 916). Ses ve şekil olarak benzer görünen kelimeler, lehçeler arasında farklı anlama/anlamlara gelebilmektedir. Metni aktaran kişiler, bu sözcüklerin şekil benzerliğine aldanıp sözcüğü kendi lehçesindeki anlamıyla eş değer görerek birebir ve aynı anlamda aktarabilmektedir. Böyle bir durumla karşılaşıldığında ise metin yanlış anlaşılakta ve yorumlanmaktadır. Lehçeler arası aktarma sorunlarından bir diğeri de deyimlerin kaynak lehçeden hedef lehçeye yanlış aktarılması meselesidir. Deyimi oluşturan unsurların ses ve şekil olarak benzer, fakat anlam olarak tamamen veya kısmen farklı olması

²Mesela Ercilasun Köktürk âbidelerinde kullanılan dilin, Yakutça ve Çuvaşça dışındaki bütün Türk lehçelerinin atası olduğunu belirtir (bk. Ercilasun 2014, s. 229).

yalancı eş değeriğe sebep olabilmektedir. Deyimi oluşturan unsurlardan birinin eş değeri olmasından kaynaklanan yalancı eş değeriğe de rastlanmaktadır.

Günümüzde yirmiden fazla Türk yazı dili mevcuttur. Bunların birbirine yakınlık-uzaklık dereceleri fonetik, morfolojik ve söz varlığı gibi çeşitli bakımlardan farklılık göstermektedir. Kökleri ortak bir tarihe sahip olan Türk yazı dilleri arasında gerçekleştirilen uyarlama faaliyeti, ‘tercüme’ terimiyle değil, ‘aktarma’ terimiyle karşılanmaktadır. Türk yazı dilleri içinde aktarma terimi, hem tarihî dönemlerden günümüz Türkçesine, hem de çağdaş Türk lehçelerinin birinden diğerine metin aktarma şeklinde gerçekleşen faaliyet için kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2016, s. 138).

Çeviri ve aktarmada, ses ve yapı olarak benzer olan veya aynı kaynaktan geldiğine inanılan kelimelere yalancı eş değeriği teriminden başka Türkçede ‘sahte karşılıklar, sözde denkteşler’ de denilmektedir (Resulov, 1995, s. 916). Bu adlandırmaların yanında ayrıca “sesteş kelimeler, eş sesli [kelimeler], iletişimi zorlaştıran kelimeler, yalancı eş anlamlı kelimeler, aldatici kelimeler, dillerarası benzeşimler, okşar kelimeler” gibi farklı terimler de kullanılmıştır (Yazıcı Ersoy, 2012, s. 39). Yalancı eş değeriği tespitinde esas olan iki farklı anlaşma birliğindeki göstergelerin şekil olarak benzerlik göstermesidir. Bu göstergeler eş sesli olabileceği gibi, belirli ses denkliklerine de sahip olabilirler.

Lehçeler arası metin aktarma ve yorumlamada önemli sorunlardan biri olarak bilinen yalancı eş değeriği araştırmalarının Türkoloji’deki tarihi çok eskilere gitmediği hâlde, ilk zamanlardan bu yana üzerinde epey çalışma yapılmış ve bir hayli yol kat edilmiştir. Fakat yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunu iki lehçe arasında³ karşılaştırmalı biçimde ve kelime temelinde yapılmış çalışmalar oluşturmaktadır. Söz öbekleri şeklinde beliren yalancı eş değeriği üzerine yapılan çalışma sayısı ise oldukça azdır. Biz de bu hususu dikkate alıp Türkmen Türkçesi (TkmT) ile Türkiye Türkçesi (TT) arasındaki deyimleri inceleyerek, yalancı eş değeriği olabilecek deyimleri ve bazı söz öbeklerini tespit etmeye çalıştık. Tespit edilen deyimler kavram alanı bakımından ‘tam’ ve ‘kısmi’ yalancı eş değeriği deyimler olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

Deyimler, Türk dilinin ilk vesikalarında dahi yer aldıkları için tarihi çok eskilere giden söz birlikleridir. Orhun Âbideleri’nde yer yer kullanılmış olması (Şenocak, 2001, s. 175), bizlere deyimlerin teşekkülünün çok daha eski zamanlara gidebileceği fikrini vermektedir. En az iki⁴,

³Son zamanlarda farklı temel lehçe grubunda yer alan üç lehçeyi yalancı eş değeriği bakımından ele alan önemli bir çalışma da yayımlanmıştır (bk. Yazıcı Ersoy, 2016, s. 135-171).

⁴ Deyimlerin tek kelimedenden oluşabileceğini söyleyen Aksan, bu tek unsurlu deyimlere *akşamcı, kaşarlanmış, sudan, gözde, gedikli* örneklerini verir (Aksan, 2007, s. 35-36).

en çok 7-8 kelimeden oluşan deyimler (Sinan, 2015, s. 21), bir dilin söz varlığında yer edinmiş, anlatımı daha canlı kılan, çoklukla temel anlamından uzak bir anlam ifade eden kalıplaşmış söz öbekleridir. Kesin bir hüküm ifade etmeyen bu söz öbekleri, çekime girme özelliğine de sahiptir. Bazı deyimler, atasözleri ile çok yakın benzerlik gösterirler; fakat bu tür deyimler ince farklarla atasözlerinden ayrılırlar. Genel kural niteliğinden olmayan deyimler, bir kavramı ifade etmede kullanılan söz birlikleridir. Bu husus, deyimleri atasözlerinden ayıran en önemli özelliklerden biridir. Biçim olarak da benzerlik gösteren bu tür deyim ve atasözleri kavram farklılığıyla birbirinden ayrılır. Söz gelimi “İşleyen demir ısıldar.”, “Bugünkü işini yarına bırakma.” şeklindeki söz toplulukları genel durumu ifade ettiği ve her zaman geçerli oldukları için atasözü mahiyetindedirler. Fakat “Atı alan Üsküdar’ı geçti.”, “Armut piş, ağzıma düş.” gibi söz toplulukları ise özel durumu ifade ederler ve genel geçerliğe sahip olmadıkları için atasözü olarak değil, deyim bağlamında değerlendirilmektedir. Deyimleri atasözlerinden ayıran bir başka önemli özellik de deyimlerin bir kavramı ya özel bir kalıp içinde ya da çekici, hoş bir anlatımla belirtirken, atasözlerinin yol gösterici, ders ve öğüt verici, ibret alınması gereken gerçekleri ifade ediyor olmasıdır (Aksoy 1988, s. 40-41; ayrıca bk. Aksoy, 1988, s. 142-144)⁵. Başka bir ayırıcı özellik de atasözlerinin büyük bir bölümü geniş zaman ve bunun olumsuz biçimiyle çekimlenirken, deyimlerin birçok kiple çekimleniyor olmasıdır (Hatiboğlu, 1964, s. 468-469). Elçin, deyimleri “a) Umumî olanlar (sözlü kullanıştakiler ve yazıya geçenler); b) Bölge karakteri gösterenler; c) Türkiye dışındaki Türk lehçelerinde yaşayanlar; ç) Eskiden kullanılıp bugün unutilanlar” şeklinde dörde ayırmaktadır (Elçin, 2001, s. 644). Kullanıldığı dilde/lehçede bildirişimi sağlamada etkin bir şekilde rol alan söz birlikleri olan deyimlerin hem yazı dilinde, hem de sözlü dilde sıklıkla kullanıldıkları için lehçeler arası aktarmalarda anlam farklarına dikkat edilmesi ayrı bir önem arz etmektedir.

Deyimler, kalıplaşmış söz birlikleri olduğu için yalancı eş değerlik tespitinde parça şeklinde değil, bütün olarak değerlendirilmelidir. Fakat bazı deyimlerde ise unsurlardan birinin eş değer olmasından kaynaklanan yalancı eş değerlik söz konusu olabilmektedir. Örneğin, TkmT’deki *dünyäden öt-* ‘Ölmek, yok olmak, vefat etmek (TDFS, s. 170)’ ile TT’deki *dünyadan geç-* ‘Hiçbir şeye ilgi duymaz, kimse ile görüşmez, toplumla ilgilenmez olmak (DS, s. 738)’ deyimlerinin ikinci unsurları olan *öt-* ve *geç-* fiillerinin anlam bakımından eş değer olması, bu deyimlerin kavram alanı bakımından eş değer olarak görülmesine yol açabilir.

⁵ Deyimin tarifi ve mahiyeti meselesi araştırmacılar arasında uzlaşamayan konulardan biridir. Bazı söz grupları kimi araştırmacılara göre deyim, kimilerine göre ise atasözü olarak kabul edilmektedir. Biz atasözü ve deyim konusunda tartışmaya girmeden her iki lehçe sözlüklerinde ‘deyim olarak nitelenen’ söz gruplarını inceleyeceğiz. Atasözü ve deyim tarifi ve mahiyeti ile ilgili tartışmalar için bk. Sinan. 2015.

Aktarıcı Tkmt'deki *dünyäden öt-* deyimindeki *öt-* fiilini TT'deki *geç-* ile birebir aynı görüp, bunu TT'deki *dünyadan geç-* şeklinde düşünerek olduğu gibi aktarma hatasına düşebilir.

Örnekte de görüldüğü üzere, bazı söz birliklerinde unsurlardan herhangi birinin lehçeler arasında eş değer olmasından kaynaklanan yalancı eş değer deyimlere/söz öbeklerine de rastlanmaktadır. Aktarıcıların bu tür deyimlere dikkat etmesi ve hataya düşmemesi için aktarma yapılan lehçelerin deyim sözlüğüne, ek olarak da ilgili lehçenin genel sözlüğüne başvurması gerekir.

Türkiye Türkçesinde deyimler genellikle 3. kişiye göre kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise durum biraz farklıdır; 3. kişinin yanında 2. kişi de sıklıkla kullanılmaktadır: *dünyäň giňe-*(Tkmt)/*dünyasy genişle-* (TT), *dünyäň daral-* (Tkmt)/*dünyasy daral-* (TT), *janyň ýan-* (Tkmt)/*canı yan-* (TT), *bagryň ýan-* (Tkmt)/*bağrı yan-* (TT) vb. gibi. Ayrıca bu çalışmada deyimler tespit edilirken, sesler Tkmt'deki orijinal şekliyle, yani çağdaş Türkmen alfabesine göre verilmiştir. Çağdaş Türkmen alfabesi Latin harfleriyle aynı olmakla birlikte TT'den farklı olan birkaç ses vardır, diğerleri TT ile aynıdır. Tkmt'deki bu farklı sesler ve TT'deki karşılıkları şu şekildedir:

J/j (Tkmt) = C/c (TT)

Ž/ž (Tkmt) = J/j (TT)

Ň/ň (Tkmt) = η (TT)

W/w (Tkmt) = V/v (TT)

Y/y (Tkmt) = I/ı (TT)

Ý/ý (Tkmt) = Y/y (TT)

Malzeme

Bu çalışmadaki yalancı eş değer deyimlerin/söz öbeklerinin tespitinde her iki lehçenin de deyim söz varlığı eş zamanlı karşılaştırılarak incelenmiştir. Türkiye Türkçesinde, deyim söz varlığı ile ilgili zengin çalışmalar mevcutken, Türkmen Türkçesinde deyimlerle ilgili yeterince çalışma mevcut değildir. Deyim sözlüklerinde verilen karşılıklar hemen bütün sözlüklerde benzer özellikler göstermektedir. Her iki lehçe için kullanılan temel malzeme özetle şu şekildedir:

Türkmen Türkçesi

İki lehçedeki yalancı eş değer deyimler tespit edilirken Türkmen Türkçesi (TkmT) için verilerin kaynağını *Türkmen Diliniň Frazologik Sözlügi* (TDFS, 1976), *Türkmen Türkçesi – Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü* (TTDS, 2004), *Türkmen Diliniň Sözlügi* (TDS, 1962), *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi* (TDDS, 2016) ve *Türkmençe – Türkçe Sözlük* (TTS, 1995) oluşturmaktadır. Müstakil deyim sözlüğü olarak TDFS ve TTDS mevcutken, diğer sözlükler de epeyce deyim ihtiva etmektedir. TDDS, Hamzayev vd.nin hazırlamış olduğu TDS'nin biraz daha genişletilmiş ve zenginleştirilmiş biçimidir, diyebiliriz. Mesela TkmT'nin ilk sözlüklerinden olan ve 1962 yılında yayımlanan TDS'de, bir madde başının 3 anlamı verilirken, TDDS'de bu üç anlamın yanı sıra zaman içerisinde sözcüklerin kazandığı yeni anlamlar da eklenmiş ve zengin bir söz varlığı ortaya konmuştur. Takdir edilmelidir ki TDS (1962) eski tarihli bir sözlüktür ve bu sözlüğün yayımlanmasından sonra TkmT üzerine epeyce çalışma yapılmış ve ortaya yeni birçok veri konmuştur. Bu verilerin dikkate alınmış olması gerektir ki TDDS gibi madde başında verilen anlamların hemen her birini örneklendiren daha zengin bir sözlük meydana getirilmiştir.

TDFS, TkmT'nin deyim söz varlığını ihtiva eden müstakil bir çalışmadır. TDS ve TDDS ise, TkmT'de kullanılan sözcüklerin anlamlarını içeren, genel sözlük mahiyetindeki çalışmalardır. Fakat TDS ve TDDS'de, her madde başında anlam açıklanırken ilgili madde başını ihtiva eden deyimler ve bu deyimlerin anlamları da sıralanmıştır. Hâl böyle olunca bu sözlüklerde de zengin bir deyim söz varlığı incelenmeye muhtaç duruma gelmiştir.

Türkiye Türkçesi

Deyimlerle ilgili TT'de yapılmış pek çok çalışma mevcuttur ve bunların çoğu birbirine benzer niteliktedir. Deyim sözlüklerinin büyük bir kısmı ortaöğretim öğrencilerine hazırlandığı için ihtiva ettiği deyim sayısı sınırlıdır. Biz bu tarz sözlüklerden istifade etmek yerine, daha hacimli deyim sözlüklerinden istifade etmeyi yeğledik. Kullanılan deyim sözlüklerinden birkaçı şunlardır: Ömer Asım Aksoy'un hazırladığı *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nün ikinci cildi olan *Deyimler Sözlüğü* (DS) ile çok sayıda deyim ihtiva eden *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*'nden (DS) ve İsmail Parlatır'ın *Atasözleri ve Deyimler - II Deyimler* (ADS II) adlı çalışmasından istifa edilmiştir. Ayrıca yine çok sayıda deyim içeren M. Ertuğrul Saraçbaşı'nın hazırlamış olduğu *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü* (ÖBDS) adlı 2 ciltlik çalışma da dikkate alınmıştır. Madde başı anlamının yanında ilgili kelimeyle bağlantılı olan deyim ve atasözlerine çokça yer veren *Türkçe Sözlük*'ten (TS) de yararlanılmıştır. Bu

sözlüklerin birçoğu benzer olmakla birlikte aralarında çok küçük farklar da bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde deyimlerle ilgili hayli çalışma mevcut olduğu için bunların hepsini burada yazmak mümkün değildir. Yukarıda kullandığımız deyim sözlüklerine ek olarak kullandığımız bazı sözlükleri kaynakçaya eklemeyi uygun gördük.

Metot/Yöntem

Yalancı eş değer deyimler tespit edilirken şekil benzerliği hemen birçok çalışmada temel ölçüt olarak kabul edilmiş ve incelemeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Çünkü yalancı eş değerliğin özünü biçim/ses benzerliği oluşturmaktadır. Bu çalışmada ise deyimleri oluşturan unsurların (kelimelerin) herhangi birindeki eş değerlikten kaynaklanan yalancı eş değer deyimler de incelenmiştir. Mesela Tkmt'deki *tersine gayt-* deymi ile TT'deki *tersine dön-* deymi, *gayt-* ve *dön-* fiillerinin eş değerlik durumu dikkate alınmış, bu tarz deyimler bütün olarak her iki lehçede farklı anlam ifade ettiği için, yalancı eş değer olabilecek deyimler/söz öbekleri bağlamında incelenmiştir.

Her lehçenin deyim söz varlığını ihtiva eden çalışmalar eş zamanlı olarak incelenmiş ve karşılaştırma yöntemi ile yalancı eş değerlikler tespit edilmiştir. Bu yapılırken kaynak lehçe olarak Tkmt, hedef lehçe olarak da TT dikkate alınmıştır. Ayrıca Tkmt'deki deyimler verilirken çağdaş Türkmen alfabesindeki ses sistemi esas alınmıştır. Tespit edilen deyimler alfabetik sıraya göre verilmiştir. Ayrıca tam ve kısmi yalancı eş değerler şeklinde iki kısımda incelenmiş ve kısmi yalancı eş değer olan deyimlerin, ortak/benzer anlamları normal, farklı anlamlar ise italik olarak gösterilmiştir.

Konuyla İlgili Önceki Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış

Yalancı eş değerlikle ilgili kelime bazında ilk zamanlardan bu yana epey çalışma yapılmış, fakat deyim/söz öbeği bağlamında konu yeterince ele alınmamıştır.⁶ Lehçeler arası deyimlerde görülen yalancı eş değerliği inceleyen önemli bir çalışma Aktaş (2015)'a aittir. Tatar Türkçesi (Tat.) ile Türkiye Türkçesini (TT) karşılaştıran bu çalışma, 'baş ve başta bulunan organ adları' ile sınırlandırılarak iki lehçe arasındaki yalancı eş değer deyimler tespit edilmeye çalışılmıştır (Aktaş, 2015, s. 1-16). Çalışmada 'Eş Sesli Unsurlardan Oluşan Deyimlerde Yalancı Eş Değerlik' başlığı altında tam ve kısmi olmak üzere her iki lehçede de şekil olarak benzer olup, kavram alanı bakımından farklı olan deyimler incelenmiştir. Buna ek olarak 'Eş Anımlı Unsurlardan Oluşan Deyimlerde Yalancı Eş Değerlik' başlığı altında ise

⁶ Bu çalışmanın asıl amacı deyimlerdeki yalancı eş değerlik olduğu için kelime temelli yapılan çalışmalar burada değerlendirilmemiştir.

deyimlerdeki unsurlardan birinin eş anlamlı olmasından kaynaklanan yalancı eş değerlikler incelenmiştir.

Makalesinde Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi arasındaki deyim ve atasözlerini aktarma problemlerine değinen Amanova, aktarıcı açısından deyim/atasözlerini üç gruba ayırmaktadır. Bunlardan ilki '*tam karşılıklı*' deyim/atasözleridir. Bu gruptaki deyim/atasözleri, iki lehçe arasında hem şekil hem de kavram alanı bakımından benzerlik göstermektedir. Fakat bu tür deyim/atasözlerinin de her metin için geçerli olmadığı, bağlama göre kavram alanının değiştiği vurgulanmaktadır. İkinci grubu '*kısmi karşılıklı*' deyim/atasözleri oluşturmaktadır. Bu gruptaki deyimlerin/atasözlerinin ise iki lehçe arasında kavram alanları bazı durumlarda örtüşmektedir. Araştırmacı burada örnek olarak '*canım*' kelimesini ele almıştır. Bu kelime TT'de sevgili, samimi arkadaş veya dost, tanıdıklar için kullanılan bir kelime iken Özbek Türkçesinde sadece sevgiliye hitaben ve bazı özel durumlarda kullanıldığı belirtilmiştir. Üçüncü grupta ise '*karşılıkları olmayan*' deyim/atasözleri bulunmaktadır. Burada ise kaynak lehçedeki bir deyim/atasözünün hedef lehçede şekil olarak benzerinin bulunmadığı durumlarda, aktarıcının tasviri metodu kullanarak hedef lehçeden metnin bağlamına uygun bir deyim seçmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Özbek Türkçesi ile TT arasında, şekil olarak benzer olup çok farklı anlamlara gelen birkaç deyim ve atasözünü de ele alan araştırmacı, aktarma problemlerine, aktarma esnasında nelere dikkat edilmesi gerektiğine ve lehçeler arası karşılaştırmalı gramer ve deyim sözlüklerinin eksikliğine işaret etmiştir (Amanova, 2014, s. 171-177).

Deyimlerle ilgili diğer bir çalışma da Esenova'ya aittir (Esenova, 1996, s. 62-66). Esenova ilgili çalışmasında TkmT ile TT arasındaki deyimlerin şekil ve anlam olarak benzerliğine dikkat çekmiştir. İki lehçe arasındaki deyimleri karşılaştıran araştırmacı, biçim⁷ ve yapı yönünden benzer deyimleri liste hâlinde vermiş, anlam yönünden de bu deyimlerin ortak olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Fakat her iki lehçede sıraladığı şekil ve kavram alanı bakımından benzerlik gösteren deyimlerin anlamlarını vermemiştir.

TkmT ile TT'den hareketle lehçeler arası aktarma sorunlarını tespit eden Karadoğan (2004), çalışmasının bir bölümünü bu iki lehçe arasındaki deyimlerden kaynaklanan aktarma hataları konusuna ayırmıştır. Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmada TkmT ile TT arasındaki bazı deyimlerin şekil olarak benzerlik gösterip, kavram alanı olarak farklı olduğuna temas edildiği görülmektedir (Karadoğan, 2004, s. 199-221). Aktarma hatalarıyla ilgili yapılmış

⁷ Araştırmacının biçim ve yapı yönünden benzer deyimleri tespit ederken iki lehçe arasındaki ses denkliklerini de dikkate almıştır (bk. Esenova, 1996, s. 63-66).

çalışmalarda deyimleri yanlış aktarmaktan kaynaklananlara yer verilmediğini; hâlbuki metin aktarmalarında deyimlerden kaynaklanan hatalara da sıklıkla rastlandığını belirten Karadoğan, TkmT ile TT arasında ‘aslını koruma, aslını uyarlama, yanlış deyim seçimi, hedef lehçede olmayan deyim kullanımı, deymi deyim ile aktarmama’ şeklinde çeşitli hata tipleri tespit etmiştir (bk. Karadoğan, 2004, s. 202-221).

Eş Değerlik, Yalancı Eş Değerlik ve Deyim Bağlamında Yalancı Eş Değerlik

Eş değerlik, kaynak anlaşma birliğindeki bir sözcükle, hedef anlaşma birliğindeki bir sözcüğün kavram alanı bakımından eş değer, denk olması, anlamlarının örtüşmesi durumunu ifade etmektedir. Eş değerlik, ‘tam’ ve ‘kabul edilebilir’ olmak üzere iki biçimde görülmektedir. Tam eş değerlik, kaynak ve hedef anlaşma birliğindeki şekil olarak benzer olan sözcüklerin kavram alanı bakımından da birebir örtüşmesi durumu iken, kabul edilebilir eş değerlik, kaynak anlaşma birliğindeki bir sözcüğün hedef anlaşma birliğindeki bir sözcüğe birebir şeklinde olmayıp bazı (düz anlam, metin içinde kullanımı vb.) yönlerden benzer olması durumunu ifade eder (Uğurlu, 2004, s. 21; Uğurlu, 2012, s. 218). E. Nida ise eş değerliği ‘biçimsel’ ve ‘dinamik’ olmak üzere ikiye ayırmıştır. Biçimsel eş değerlik, kaynak anlaşma birliğindeki bir iletinin hem biçim hem de içerik bakımından hedef anlaşma birliğine aktarılması, uyarlanması şeklindedir. Dinamik eş değerlik ise iki dil veya metin arasında biçim ve içerik bakımından yakınlık bulunmasından ziyade, asıl metnin okuru üzerinde bıraktığı etkiyi, çeviri metnin de kendi okuru üzerinde bırakabilmesidir (Özyön, 2014, s. 31). Bu teoriye göre dinamik eş değerlikte kaynak anlaşma birliğindeki bir kelime, hedef anlaşma birliğindeki ‘uygun karşılık’tır. Burada daha çok iletiyi hedef kültüre uyarlama söz konusudur.

Uğurlu’nun bize verdiği bilgiye göre Türk lehçeleri arasında 3 türlü kelime eş değerliği mevcuttur. Bunlardan ilki *bire bir kelime eş değerliği* olup, kaynak lehçedeki bir sözcüğün kavram alanı ile hedef lehçedeki bir sözcüğün kavram alanının tamamen veya kabul edilebilir derecede örtüşmesidir. İkincisi *bire çok kelime eş değerliği* olup, kaynak lehçedeki bir sözcükle hedef lehçede birden fazla sözcüğün örtüşmesi/eş değer olabilmesi durumudur. Üçüncüsü ise *bire hiç kelime eş değerliği* olup, kaynak lehçedeki bir sözcükle hedef lehçedeki hiçbir sözcüğün örtüşmemesi/eş değer olmaması durumunu ifade etmektedir. (bk. Uğurlu, 2004, s. 21-25). Uğurlu’ya göre eş değer kelimeler aynı kaynaktan gelip ses bakımından benzer olabilecekleri gibi, farklı kaynaklardan da gelebilirler. Mesela Ttü. *sinek* = Kaz. *şıbın* vb.(bk. Uğurlu, 2007, s. 209).

Yalancı eş değerlik, iki farklı anlaşma birliğinde ses ve yapı veya sadece ses bakımından aynı görünen veya aynı kaynaktan geldiği bilinen bir sözcüğün her iki anlaşma birliğinde de kavram alanı olarak farklılık göstermesi durumudur (Uğurlu, 2012, s. 218). Yalancı eş değerlik konusu araştırmacılar tarafından ‘tam yalancı eş değerler’ ve ‘kısmî yalancı eş değerler’ olmak üzere iki türlü incelenmektedir. Tam yalancı eş değerler, çeşitli dillerde (veya lehçelerde) kavram alanları büyük oranda farklılık gösteren, eş adlılık yoluyla eş değer olmanın eşiğinde olan kelimeler iken, kısmi yalancı eş değer kelimeler ise, her iki dildeki (veya lehçedeki) birtakım anlam ortaklıkları olan sözlerdir (Yazıcı Ersoy, 2012, s. 38)⁸. Türk lehçelerinden bazıları zengin bir edebi dil/yazı dili özelliği kazandıktan sonra zamanla söz varlığındaki kavram alanı dünyasında birtakım farklılıklar ortaya çıkmıştır. Köken olarak aynı kaynaktan gelen birtakım sözcüklerin de ait olduğu lehçeye mahsus bir anlam kazandığı görülmektedir. Resulov yalancı eş değer kelimeleri 1. Eş adlı (homonym) kelimeler, 2. Yazılış ve söylenişleri ile beraber kökenleri de aynı, fakat anlamları farklı olan kelimeler, 3. Söyleniş ve köken bakımından olup, anlamlardan biri veya birkaçı her iki dilde örtüşen, fakat bu dillerden birinde, diğerinden farklı anlam ve üslupta kullanılan kelimeler, şeklinde üçe ayırmaktadır (Resulov, 1995, s. 917).

Deyimler, en az iki sözcükten oluşan ve asıl anlamlarından sıyrılarak birleştiği sözcükle yeni bir anlam ifade eden kelime topluluklarından oluşmaktadır. Deyim bağlamında yalancı eş değerlik ise kaynak ve hedef anlaşma birliklerinde görülen bazı deyimlerin, bütünlük içerisinde, şekil olarak benzerlik göstermesi veya belirli ses denklikleriyle aynı kaynaktan gelen sözlerin birlik teşkil ederken kavram alanı bakımından farklılık göstermesidir. Bu bağlamda deyim bağlamındaki yalancı eş değerlikte kaynak ve hedef anlaşma birliğindeki deyimi oluşturan unsurların şeklen benzer olması veya bu unsurlardan birinin eş değer olması, fakat yansıttığı anlam bakımından kısmen veya tamamen farklı olması gerekmektedir. Bunun yanında unsurlardan birinin eş değer/eş anlamlı olmasından kaynaklanan yalancı eş değerlik de söz konusu olabilmektedir. Aktarıcı, unsurlardan birinin eş değer olmasını dikkate alarak deyimi hedef lehçeye bu şekliyle aktarabilir. Bu gibi durumlarda şüphesiz deyim sözlükleri vazgeçilmez kaynaklardır. Bu sebeple aktarıcı tereddütte kaldığı kelimeye veya deyme/söz öbeğine şüpheyile yaklaşmalı ve ilgili lehçenin sözlüğüne başvurmalıdır.

⁸ Uğurlu, tam yalancı eş değer tabiri yerine ‘kavram alanı hiç örtüşmeyenler’; kısmi yalancı eş değer tabiri yerine de ‘kavram alanı tam örtüşmeyenler’ tabirini kullanır ve sesteş (homonym) kelimelerin de bu grupta yer alabileceğine işaret eder (2007, s. 209).

İnceleme

TkmT ile TT'deki deyimler kavram alanı bakımından, geleneğe bağlı kalınarak, 'tam' ve 'kısmi' olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır. Ayrıca unsurlardan birinin eş değer olmasından kaynaklanan yalancı eş değer deyimlere/söz öbeklerine de yer verilmiştir.

Tam Yalancı Eş Değer Deyimler

İsim Şeklindeki Tam Yalancı Eş Değer Deyimler

1. *agzy açyk (TkmT), ağız açık (TT)*

TkmT: Bir işi nasıl yapacağını bilmeyen, tecrübesiz, acemi, toy, elinden bir iş gelmeyen (TTDS, s. 20; TDFS, s. 11).

TT: Boşboğaz, aptal, saf (ÖDS, s. 16).

2. *agyz suwy (TkmT), ağız suyu (TT)*

TkmT: İçilen su, içme suyu, içimlik su (TDDS, s. 40; TDS, s. 22; TDDS, s. 40).

TT: Ağızdan akan salya, tükürük (ÖDS, s. 14).

3. *agzy gowşak (TkmT), ağız gevşek (TT)*

TkmT: Bir işi nasıl yapacağını bilmeyen, beceriksiz, bir işi başaramayan, acemi (TDDS, s. 41; TDFS, s. 11; TDS, s. 21).

TT: Boşboğaz, gizlisi olmayan; sır saklayamayan, öğrendiği sırları etrafa yayma alışkanlığı olan, söylememesi gereken şeyi hemen söyleyen (ÖDS, s. 17; DS, s. 540).

4. *başy boş (TkmT), başı boş (TT)*

TkmT: Evli ya da nişanlı olmayan –kadın veya kız için- , dul kadın (TTDS, s. 41; TDS, s. 80; TDFS, s. 48).

TT: Baskısız, kendi havasında, kimseye bağlı olmayan, salıverilmiş, bağlanmamış (ÖDS, s. 76).

5. *başyny iý- (TkmT), başını ye- (TT)*

TkmT: 1. Yok olup gitmesine, ölmesine sebep olmak. 2. Yok etmek (TDDS, s. 125).

TT: Güç duruma düşmesine yol açmak (TS, s. 268).

6. *bir başa (TkmT) , bir başına/başa (TT)*

TkmT: Durup dinlenmeksizin, durmadan, durmaksızın, beklemeden, beklemezsizin (TDDS, s. 154; TDFS, s. 55).

TT: Yalnızca, kimsenin yardımı olmadan, kimseye sormadan, başkasının yardımı ve ortaklığı olmaksızın (ÖDS, s. 96; DS, s. 643).

7. *dili uzyn (Tkmt), dili uzun (zifir) (TT)*

Tkmt: Başı dimdik, yüzü ak, gururlu, onurlu, övünmeye hakkı olan, suçu veya utanılacak durumu olmayan; itibarlı, şan şöhreti olan, otorite sahibi (TTDS, s. 75; TDS, s. 255; TDFS, s. 162).

TT: Şunu, bunu incitecek sözler söyleyen (DS, s. 723).

8. *göz nury (Tkmt), göz nuru (TT)*

Tkmt: Gözün görebilme derecesi, görme yeteneği (TDS, s. 189; TTDS, s. 145).

TT: 1. İnce işler için harcanan emek (ÖBDS, s. 516-517). 2. Yoğun bir emek sonucu ortaya çıkan iş (TS, s. 987).

9. *her daÿym (Tkmt), her daim (TT)*

Tkmt: Ara sıra, zaman zaman, kimi zaman, bazen (TDS, s. 235; TTDS, s. 169)⁹.

TT: Daima, her zaman (ÖDS, s. 269; TS, s. 1085).

10. *uzyn gulak (Tkmt), uzun kulaklı (TT)*

Tkmt: Kulağı delik, olup bitenleri çabuk duyan, her şeyden haberi olan (TTDS, s. 273).

TT: *mec.* Eşek (TS, s. 2438).

Fiil Şeklindeki Tam Yalancı Eş Değer Deyimler

1. *agyz aç- (Tkmt), ağız aç- (TT)*

Tkmt: 1. Hayran kalmak, ağızı açık kalmak, şaşırarak. 2. Tutulan orucun mühleti dolmak, oruç açmak (TDDS, s. 40; TDFS, s. 16; TDS, s. 21).

TT: 1. Konuşmak. 2. Kavgaya başlamak, hiddet göstermek (ÖDS, s. 13).

2. *agyz deñeşdir- (Tkmt), ağız değıştir- (TT)*

Tkmt: İki kişi karşılıklı ağız kavgası etmek, tartışmak, bir birine laf yetiştirmek, söz yarıştırmak, biriyle tartışıp durmak (TTDS, s. 18; TDFS, s. 17; TDS, s. 22).

TT: Önce söylediğinin tersini söylemek, görüş değıştirmek, konuşmasını, davranış, hareket ve tutumunu zaman ve zemine göre değıştirmek, eskiden söylediğinin tersini söylemeye başlamak (ÖDS, s. 14; DS, s. 536).

⁹ Bu deyim TTS'de 'her zaman, daima' şeklinde verilmiştir (bk. TTS: 139).

3. *agzy bilen ak guş tut- (TkmT), ağzıyla kuş tut- (TT)*

TkmT: Lâfla peynir gemisi yürütmek, oturduğu yerden her şeyi kolay göstermek, bir iş yapmakla ilgili yerli yersiz konuşmak (TTDS, s. 20; TDS, s. 21-22).

TT: Olağanüstü çaba göstermek; imkânsızı başarmak (ÖDS, s. 23).

4. *agzyndan al- (TkmT), ağzından laf al- (TT)*

TkmT: Lâfını kesmek, lâfı ağzında bırakmak, sözünü kesmek, araya girip birinin sözünü bitirmesine fırsat vermemek (TDDS, s. 41).

TT: Bir kimseyi konuşturarak gizli tuttuğu şey üzerine bilgi edinmek (Kırş. 'Ağzını aramak') (DS, s. 543).

5. *akyly çaş- (TkmT), akli şaş- (TT)*

TkmT: Kafası karışmak, mantıklı düşünememek, akli karışmak (TDDS, s. 50).

TT: Hayretler içinde kalmak (ÖDS, s. 29).

6. *alnyň açyk bolsun (TkmT), alını açık, yüzü ak ol- (TT)*

TkmT: İşlerin yolunda gitsin, umduğuna erişsin, görecekt güzel günlerin olsun (TDDS, s. 62; TTDS, s. 26).

TT: Utanılacak, gizli bir yanı olmamak; dürüst bir insan olmak (AÖDS, s. 38; DS, s. 566).

7. *aradan çyk- (TkmT), aradan çık- (TT)*

TkmT: Vefat etmek, ölmek, yok olmak (TDDS, s. 69; TDFS, s. 28; TTS, s. 31).

TT: 1. Telaşlı, sıkıntılı bir zamanda, yapılacak işe engel olan kişi, oradan uzaklaşmak. 2. Yapılacak başka işlerle daha iyi uğraşılabilmesi için, bir iş önce bitirilmek (DS, s. 577).

8. *arka ber- (TkmT), arka ver- (TT)*

TkmT: 1. Hızını kaybetmek, gücünü, kuvvetini kaybetmek, yavaşlamak. 2. Arka çıkmak, korumak, gözetmek (TTDS, s. 28).

TT: 1. Birini desteklemek, yardım etmek. 2. Dayanmak (ÖDS, s. 47).

9. *at oýnat- (TkmT), at oynat- (TT)*

TkmT: Bilmiyormuş gibi davranmak, birini alaya almak, çokbilmişlik etmek (TDDS, s. 86; TTDS, s. 30); kaçmak, sıyrılmak, bir işi yapmamak için bahane aramak (TDS, s. 483).

TT: Üstünlüğünü beceriyle göstermek (DS, s. 593).

10. *ayagy düş- (TkmT), ayağı düş- (TT)*

TkmT: Ayağı uğurlu gelmek, gittiği yere uğur getirmek; gittiği yerde başarılı olmak, işi yolunda gitmek; faydalı ve hayırlı olmak (TTDS, s. 31; TDFS, s. 34; TDDS, s. 94).

TT: Yolu oradan geçmek, uğramak; aslında başka bir yere giderken oradan geçme durumunda olmak, o yer, yolu üzerinde bulunmak (ÖDS, s. 57; DS, s. 595).

11. *aýagyny bagla-* (TkmT), *ayağını bağla-* (TT)

TkmT: Başını bağlamak, evlendirmek, evermek (TDDS, s. 94; TDFS, s. 35).

TT: Önlemek, bir şeyin yapılmasına engel olmak (ÖDS, s. 59).

12. *aýak çek-* (TkmT), *ayak çek-* (TT)

TkmT: Durmak, duraklamak, beklemek (TDDS, s. 95; TDS, s. 61).

TT: 1. Gidip gelmeyi kesmek. 2. Birine engel çıkarmak, onu düşürmek (ÖDS, s. 61).

13. *baş goş-* (TkmT), *baş koş-* (TT)

TkmT: Bir işe girişmek, bir işle meşgul olmak (TDDS, s. 124; TDFS, s. 45; TDS, s. 79).

TT: Canla başla çalışmak, elebaşılık etmek, bir işi başarmak için özveriyle çalışmak (ÖDS, s. 74; DS, s. 627).

14. *baş ur-* (TkmT), *baş vur-* (TT)

TkmT: İyi bir iş yapmaya başlamak, bir başarıya imza atmak, bir kazanç elde etmek (TTDS, s. 43); bir işle meşgul olmak, bir mesleğe kavuşup o mesleği icra etmek (TDS, s. 79-80; TDFS, s. 47).

TT: 1. Bir işin yapılmasını bir kimseden ya da bir kuruluştan istemek, müracaat etmek. 2. Kendisine lazım olan bir şeyi öğrenmek veya elde etmek için bir nesne ile ilişki kurmak. 3. Çareyi denemek, uygulamak. 4. Bir yöne doğru itmek (ÖDS, s. 75; DS, s. 629).

15. *başyň dik bol-* (TkmT), *başı dik gez-* (TT)

TkmT: Sağlık ve huzur içinde yaşamak, canı sağ olmak, sağlıklı bir hayat sürmek (TTDS, s. 42; TDFS, s. 50).

TT: Yüz kızartıcı, utandırıcı bir durumu olmamak (ÖDS, s. 77).

16. *başyňa çyk-* (TkmT), *başına çık-* (TT)

TkmT: Haddini fazlasıyla aşmak, kimseyi dinlememek, kimseyi dikkate almamak, önem vermemek, yoldan çıkmak, azmak (TTDS, s. 42; TDFS, s. 50).

TT: Aşırı yüz verildiği için fazlasıyla şıarmak, şımarıklık edip istediğini yaptırmaya çalışmak (ÖDS, s. 79; DS, s. 620).

17. bašyny çek- (TkmT), başı çek- (TT)

TkmT: Durdurmak, durmasına sebep olmak, bekletmek (TTDS, s. 42; TDS, s. 80).

TT: Öncülük etmek, başta bulunmak, başta gelmek (ÖDS, s. 77; ÖBDS, s. 178).

18. bašyny eg- (TkmT), başını eğ- (TT)

TkmT: Selam vermek, saygı göstermek (TTDS, s. 42).

TT: Direnme[me]k, teslim olmak (bk. boyun eğmek) (ÖDS, s. 82).

19. burnuny syksaň jany çykjak (TkmT), burnunu sıksan canı çıkar (TT)

TkmT: Çok zayıf, güçsüz, cılız, hastalıklı – insan için- (TTDS, s. 50; TDFS, s. 61).

TT: Çok sıkıntılı, üzüntülü, tedirgin (ÖDS, s. 116; DS, s. 666).

20. jan al- (TkmT), can al- (TT)

TkmT: 1. Canlanmak, hareket etmeye başlamak, uyanmak. 2. Kendi hâline bırakmamak, sıkıştırmak, acele ettirmek (TTDS, s. 52; TDFS, s. 195).

TT: Ölümüne yol açmak, öldürmek (ÖDS, s. 119).

21. jan alyp jan ber- (TkmT), can alıp can ver- (TT)

TkmT: Vuruşmak, kan dökmek, şiddetli biçimde savaşmak, ölümü göze alıp savaşmak (TDDS, s. 626; TDFS, s. 195).

TT: Büyük korku, çok aşırı sıkıntı ve acı içinde bulunmak, ölüm sıkıntısı ve acısı içinde bulunmak (ÖDS, s. 119; DS, s. 670); sıkıntı ve üzüntü içinde bunalmak (ÖBDS, s. 268).

22. jan çek- (TkmT), can çek- (TT)

TkmT: Canla başla çalışmak, bir işi bitirmek için ne gerekiyorsa yapmak, çabalamak, gayret sarf etmek (TDDS, s. 626; TDS, s. 305).

TT: İmrenmek, içten istemek (ÖDS, s. 120).

23. janyň ýan- (TkmT), canı yan- (TT)

TkmT: Öfkelenmek, sinirlenmek, kızmak; olumsuz etkilenmek, kötü tesir etmek (TDFS, s. 200; TDS, s. 305).

TT: 1. Acı duymak, kedere uğramak, bir yeri acımak. 2. Bir işten zarar etmek, zarara uğramak (ÖDS, s. 125; DS, s. 676).

24. janyňa deg- (TkmT), canına değ- (TT)

TkmT: Canını sıkmak, huzurunu kaçırmak, kızdırmak, sinirlendirmek, öfkelenmek (TTDS, s. 54); şiddetli, güçlü bir şekilde etkilemek (TDS, s. 305)¹⁰.

TT: 1. Kendi yararına yapılan bir işten pek hoşlanmak, keyiflenmek. 2. Ölü için yapılan hayır işleri, verilen sadaka, yapılan dua ve iyilikler ona ulaşır ruhunu şad etmek (ÖDS, s. 126; TS, s. 439; DS, s. 673).

25. *çileden çıkar-* (TkmT), *çileden çıkar(t)-* (TT)

TkmT: Çocuk doğduktan kırk gün sonra komşuların kapısını tek tek dolaşmak, kırkını çıkarmak (TDFS, s. 354; TDDS, s. 212).

TT: Birini çok kızdırarak taşkınlık göstermesine sebep olmak, öfkelenmek, hiddetlendirmek, aşırı derecede kızdırmak ve öfkelenmek (ÖDS, s. 145; ADS-II, s. 262).

26. *dil çıkar-* (TkmT), *dil çıkar-* (TT)

TkmT: 1. Dillenmek, konuşmaya başlamak -çocuklar için- (TDFS, s. 158). 2. (Çocuklar için) Dili çözülmek, dili açılmak, çekinmeden konuşmaya başlamak. 3. İlk başta konuşmayıp, sonradan açılmak, sonradan çok konuşmaya başlamak (TTDS, s. 72; TDS, s. 255; TDDS, s. 282).

TT: Dilini ağzından dışarı çıkararak alay etmek, biriyle alay etmek (ÖDS, s. 169; ÖBDS, s. 360).

27. *diline düş-* (düşüş) (TkmT), *diline düş-* (TT)

TkmT: Huyunu suyunu bilmek, dilinden anlamak, bir şeyin bütün özelliklerine vakıf olmak (TDFS, s. 160; TTDS, s. 74).

TT: Sitemlerinden, çıkışlarından kurtulamamak, hakkında dedikodu yapılmak (ÖDS, s. 173; ÖBDS, s. 366).

28. *el çek-* (TkmT), *el çek-* (TT)

TkmT: 1. Birini ya da bir şeyi durdurmak, bekletmek, birine bir şey söylemek için ellerini yukarı kaldırmak. 2. Birinin emriyle ellerini yukarı kaldırmak. 3. Bir şeyi kabullendiğini veya onayladığını belirtmek. 4. Vurmak, dövmek (TDS, s. 802; TTDS, s. 89-90).

TT: Vazgeçmek, yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek (DS, s. 749; TS, s. 774).

29. *el degmezlik* (TkmT), *el değme-* (TT)

TkmT: Boş vakti olmama, işleri çok yoğun olma durumu (TDFS, s. 369; TDDS, s. 345).

¹⁰ TDS'de geçen bu deyim, damak n (ñ)'siz olarak *janyına deg-* şeklinde geçmektedir.

TT: Kullanılmama(k), dokunulmama(k); *mec.* saflığı bozulmama(k) (TS, s. 774; DS, s. 750).

30. *el yuw-* (TkmT), *el yu-* (TT)

TkmT: Mal mülksüz kalmak, bütün malını kaybetmek, bir geliri, kazancı olmadan öylece kalmak, iflas edip çıkmak, parasız pulsuz kalmak (TDFS, s. 379; TDS, s. 803; TTDS, s. 96; TTS, s. 197).

TT: 1. Eli yıkamak. 2. El çekmek, bırakmak, ilgisini kesmek. (ÖDS, s. 200; ÖBDS, s. 418).

31. *elden-ayakdan düş-* (TkmT), *elden ayaktan düş-* (TT)

TkmT: Çırpınmak, bağırpıp çağırmak, (sağa sola) koşuşup durmak (TDFS, s. 370; TDS, s. 803).

TT: Yaşlılık sebebiyle veya sağlığı büsbütün bozularak güçsüz, çalışamaz duruma gelmek, yaşlılık ya da hastalık nedeniyle iş yapamaz, yürüyemez olmak (DS, s. 750; TS, s. 775).

32. *elden çyk-* (TkmT), *elden çık-* (TT)

TkmT: 1. Arayı açmak, birbirinden uzaklaşmak, yok olmak. 2. Bir şeyi ortaya çıkarmak, yapmak, bir şey üretmek (TDFS, s. 371; TDDS, s. 345; TDS, s. 803).

TT: 1. Malı olmaktan çıkmak, malı satılmak, satılmak (TS, s. 775; DS, s. 751). 2. Kaybedilmek (TS, s. 775).

33. *elden çykar-* (TkmT), *elden çıkar-* (TT)

TkmT: Kaçırarak, fırsatı kaçırmak (TDFS, s. 371; TDS, s. 803).

TT: Bir şeyin sahipliğini başkasına geçirmek, satmak; yitirmek (DS, s. 751; TS, s. 775).

34. *ele al-* (TkmT), *ele al-* (TT)

TkmT: 1. Bir işi, hüneri öğrenmek, bilmek. 2. Kendi dediğini yaptırmak. 3. Kendine çeki düzen vermek, kendine gelmek (TDS, s. 803; TTS, s. 197); sahip olmak, sahip çıkmak, ele geçirmek, üstüne geçirmek (TTDS, s. 91; TDFS, s. 371).

TT: 1. Üzerinde çalışmaya, uğraşmaya başlamak. 2. Kötü yanlarını belirterek eleştirmek. 3. Bir kimseyi iyice dövmek (DS, s. 752); 4. Herhangi bir şeyi iş edinmek (TS, s. 776).

35. *etini iy-* (TkmT), *etini ye-* (TT)

TkmT: Kötü sözler söylemek, ağzına geleni söylemek, birini (kötü söz söyleyerek) huzursuz etmek (TDFS, s. 384; TDS, s. 820).

TT: Yararlanıp iş halletmek (ÖDS, s. 214).

36. *göz aç-* (TkmT), *göz aç-* (TT)

TkmT: Delinip akmak, delinmek, deşilmek (TDS, s. 188; TTDS, s. 140).

TT: 1. Doğmak, dünyaya gelmek. 2. Huzur ve rahata ermek, rahat edecek elverişli zaman bulmak (ÖDS, s. 241).

37. göz astyna al- (TkmT), göz altına al- (TT)

TkmT: Belli bir maksatla izini sürmek, peşine düşüp aramak, takip etmek, peşinden gitmek, birisini gözetlemek, belli etmeden birinin yaptıklarını izlemek (TDS, s. 188; TTDS, s. 140).

TT: Bir olayın soruşturması sırasında emniyette gözetim altında tutmak, güvenlik kuvvetleri birini belli bir süre belli bir yerde tutmak, nezarete almak (ÖDS, s. 241; TS, s. 983).

38. göz çykar- (TkmT), göz çıkar- (TT)

TkmT: Aşırıya gitmek, fazla aşırıya kaçmak, tahmin edilenden fazla yapmak (TDS, s. 189).

TT: Zarar vermek, ihanet etmek (ÖDS, s. 242).

39. göz gamaşdyr- (TkmT), göz kamaştır- (TT)

TkmT: Parlayarak renkten renge girmek, çeşitli renklere girmek (TDS, s. 188; TTDS, s. 143)¹¹.

TT: 1. Keskin ışık, gözü bir süre göremez duruma getirmek. 2. Güzellik ya da başarı, görenleri hayran bırakmak (DS, s. 810).

40. göz süz- (TkmT), göz süz- (TT)

TkmT: Uyumaya meyilli olmak, gözleri yavaş yavaş kapanmaya başlamak, hafifçe uyuklamak, uykusu gelmek (TDS, s. 189; TTDS, s. 146).

TT: Göz kapaklarını birbirine yaklaştırarak nazlı nazlı bakmak (DS, s. 814).

41. göze gel- (TkmT), göze gel- (TT)

TkmT: 1. Yaptığı iş, hareket ve davranışlarıyla birine yaranmak, yaptığı iş ve hareket hoşla gitmek. 2. Göze girmek, davranışları veya yetenekleriyle ilgi ve önem kazanmak (TDS, s. 190; TTDS, s. 142).

TT: Kendisine göz değmek, nazara uğramak, kıskanç ya da hayran bakışların etkisiyle uğursuzluğa uğramak, birisine nazar değmiş olmak, uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç ya da hayran bakışlar dolayısıyla fena bir duruma düşmek (ÖDS, s. 245; TS, s. 978; DS, s. 809).

¹¹TTDS’de bu deyim için iki anlam verilmiştir. Yukarıda bizim verdiğimiz ikinci anlam olmakla birlikte TTDS’de ilk anlam olarak “1. Göz kamaştırmak, kuvvetli ışık veya parlaklık kısa bir zaman için görüşü bulandırmak. “ (bk. TTDS, s. 143) açıklaması yapılmıştır. TT sözlüklerinden alınmış olabileceğini düşündüğümüz bu ilk anlamı TDS, TTDS ve TDFS’de bulamadık. Bu sebeple, bu ilk anlamı incelememize dâhil etmedik.

42. gözi açıl- (TkmT), gözü açıl- (TT)

TkmT: 1. Görmeye başlamak. 2. Bilgili olmak, bilgisi artmak. 3. Bir şeye olan hevesi artmak, sevinmek, keyiflenmek, memnun olmak. 4. Eğitilmiş olmak, tahsil görmek (TDS, s. 190); keyfi yerine gelmek, sevinmek, mutlu olmak, memnun olmak, büyük bir zevk duymak, çok sevinip keyiflenmek, neşelenmek (TDFS, s. 114; TTDS, s. 144).

TT: Eskiden bilmediği, anlamadığı birçok şeyleri öğrenip işine gelenle gelmeyi ayırt eder duruma gelmek (ÖDS, s. 248; DS, s. 814).

43. gözün git- (TkmT), gözü git- (TT)

TkmT: İyilik ve güzelliğinden dolayı hayran kalmak, çok hoşuna gitmek, beğenmek (TDS, s. 191; TDFS, s. 119-120; TTDS, s. 149).

TT: Bir şeye farkına varmayarak elinde olmayarak rastlantı ile bakmak, bir şeyi istemeden görmek, elinde olmayarak bakmak (ÖDS, s. 249; TS, s. 979; DS, s. 816).

44. gözün kes- (TkmT), gözü kes- (TT)

TkmT: Gözü görmek (TDS, s. 191).

TT: Bir iş yapabilme konusunda kendine güvenmek, kendisini yeterli bulmak (ÖDS, s. 250).

45. gözün gyz- (TkmT), gözü kız- (TT)

TkmT: İstemek, arzu etmek, ummak (TDFS, s. 120).

TT: Aşırı istek veya öfke nedeniyle gözü hiçbir şey görmeyip eylemlere girmek, eyleme geçmek, aşırı derecede öfkelenmek, ateş püskürmek (ÖDS, s. 250; ÖBDS, s. 529-530; DS, s. 817).

46. gözünü çykar- (TkmT), gözünü çıkar- (TT)

TkmT: 1. Kör etmek. 2. Bir şeyin, işin tam anlamıyla üstesinden gelebilmek, bir işi layıkıyla başarabilmek (TDS, s. 191); ceza vermek, cezalandırmak; haddini aşmak, ölçüyü kaçırmak, aşırıya kaçmak (TDFS, s. 118; TTDS, s. 147).

TT: 1. Bir işi en kötü şekilde yapmak, çok kötü yapmak, beceriksizce davranmak, zarara uğratmak. 2. Bir şeyi alırken iyi seçim yapmamak, iyi mal dururken kötüsünü almak, iyisi dururken en kötüsünü seçmek (ÖDS, s. 252; TS, s. 982; DS, s. 820).

47. içi içine sygmazlyk (TkmT), içi içine sığma- (TT)

TkmT: Çok öfkelenmek, çok sinirlenmek, kızmak (TDFS, s. 219); koşmaktan ya da birine sinirlenip kızmaktan ötürü yorularak nefes nefese kalma (TDS, s. 345), nefesi daralma, güç soluk alacak duruma gelme (TTDS, s. 179).

TT: Çok heyecanlanmak, coşmak, sevinmek, sevinçten yerinde duramamak (ÖDS, s. 280; ÖBDS, s. 627).

48. a) içi yan- / b) içiñ yan- (TkmT), içi yan- (TT)

TkmT: a) Kudurmak, delirmek, çıldırmak (TTDS, s. 181). b) Bir şeye esef edip sinirlenmek, öfkelenmek (TDS, s. 345; TDDS, s. 599).

TT: 1. Çok susamak, susuzluk hissetmek. 2. Bir durum ya da olaya çok üzölmek(ÖBDS, s. 629); bir şeye karşı büyük bir özlem duymak (TS, s. 1141).

49. içiñi çek- (TkmT), içini çek- (TT)

TkmT: Bir olaya veya duruma şaşırarak, hayret etmek, çok şaşırarak, hayretler içinde kalmak, apışıp kalmak (TDFS, s. 222; TDS, s. 345; TTDS, s. 181).

TT: Üzüntüsünü ya da özlemini derin bir soluk alarak göstermek, dışa vurmak (ÖBDS, s. 634; DS, s. 871).

50. içini yak- (TkmT), içini yak- (TT)

TkmT: 1. Birini kızdırarak sinirlenmesine sebep olmak, sinirlendirmek, öfkelenmek (TDFS, s. 220). 2. Sabırsızlıktan çatlamak (TTDS, s. 180).

TT: Çok üzmek (ÖBDS, s. 634; TS, s. 1143).

51. iş edin- (TkmT), iş edin- (TT)

TkmT: Emek vermek, çok zahmet çekmek (TDDS, s. 617).

TT: 1. Bir şeyi görev, meslek olarak kabul etmek. 2. Bir şeyi kendi uğraşı, sorunu durumuna getirmek (TS, s. 1219).

52. iş görkez- (TkmT), iş göster- (TT)

TkmT: 1. Bir işi başarılı bir şekilde yerine getirmek, iyi bir çıkarmak, bir işi güzel bir şekilde yapmak, üstesinden gelmek, başarmak. 2. Sıkıntı vermek, dert olmak, büyük bir ıstırap, sıkıntı vermek (TDS, s. 347; TTDS, s. 187).

TT: 1. Yapması için birine iş vermek, iş buyurmak (TS, s. 1219); atamak, birine yapması için iş vermek (DS, s. 885). 2. Birine hiç aklında yokken bir davranışta bulunmasını hatırlatmak (ÖDS, s. 295);

53. iş kes- (TkmT), iş kes- (TT)

TkmT: Mahkeme kararıyla ceza vermek, duruşmada hüküm vermek, cezaya çarptırmak, sanığın cezasını belirlemek (TDS, s. 347; TTDS, s. 188).

TT: Oyun oynamak (ÖBDS, s. 668).

54. kelle (baş) göter- (TkmT), kelle götür- (TT)

TkmT: Bir durumdan rahatsızlık duyup karşı çıkmak, isyan etmek, ayaklanmak, baş kaldırmak (TDFS, s. 243; TTDS, s. 194).

TT: Gereksiz bir aceleyle gitmek, koşturmak, acele davranmak (TS, s. 1382).

55. orta düş- (TkmT), ortaya düş- (TT)

TkmT: Araya girmek, iki kişiyi uzlaştırmaya çalışmak, aracılık etmek (TTDS, s. 223).

TT: 1. (Bir iş yapmak için) Kendini ortaya atmak. 2. Orta malı olmak, sokağa düşmek (ÖDS, s. 394).

56. öñe sür- (TkmT), öne sür- (TT)

TkmT: Bir işi hızlandırmak, hareketlendirmek, güçlü bir tempoda yapmak (TDS, s. 505).

TT: 1. Ortaya bir düşünce atmak, ileri sürmek, üzerinde görüşülmek üzere bir düşünce söylemek. 2. Önce eyleme geçmesini önermek. 3. Bir savın kabul edilmesini önermek (ÖBDS, s. 940; DS, s. 996).

57. paltañ daşa deg- (TkmT), baltayı taşa vur- (TT)

TkmT: Bir şeyi başaramamak, başarısızlığa uğramak, çaba ve gayretleri boşa çıkmak (TDFS, s. 289-290; TDS, s. 514-515); işi rast gitmemek, işleri ters gitmek, işleri yolunda gitmemek, hiçbir şey umduğu gibi gitmemek, ümidi boşa çıkmak (TTDS, s. 236).

TT: Bilmeyerek birine dokunacak, onu kıracak söz söylemek, farkında olmayarak karşısındakine dokunacak söz söylemek (ÖDS, s. 71; DS, s. 613).

58. pikir ber- (TkmT), fikir ver- (TT)

TkmT: 1. Dikkat etmek, ihtimam/özen göstermek. 2. Dikkatlice dinlemek, kulak kesilmek, büyük bir dikkatle dinlemek (TDS, s. 532; TTDS, s. 240).

TT: 1. Bir konuda ne düşündüğünü bildirerek yol göstermek (DS, s. 784). 2. (Bir şey) Bir konuda bilgi edinmeyi sağlamak (ÖBDS, s. 472); bir konuda yol gösterici bilgi edinmek (TS, s. 874).

59. saç-sakgalyny agart-/sakgalyny agart- (TkmT), saç sakal ağart- (TT)

TkmT: Birine sıkıntı vermek, eziyet etmek, ıstırap çektirmek, zora sokmak, canını yakmak (TDS, s. 16; TTDS, s. 246; TDFS, s. 301).

TT: Bir işin yapılması, gerçekleşmesi için üzerinde uzun süre çalışmak, yaşlanmak, emek vermek, bir işte uzun süre çalışmış olmak (ÖDS, s. 423; DS, s. 1022).

60. söz at- (TkmT), söz at- (TT)

TkmT: Konuşmaya dâhil olmak, bir şey hakkında konuşmak, birine bir şey demek, birbiriyle konuşmak (TDFS, s. 309).

TT: 1. Karşısındakine dolaylı yolla dokunacak söz işittirmek. 2. Dille sarkıntılık etmek (ÖDS, s. 444).

61. üstünden dökül- (TkmT), üstünden dökül- (TT)

TkmT: 1. Konuşma esnasında birini anmak, birinin sözünü etmek, birini övmek veya birinin dedikodusunu yapmaya başlamak. 2. Eleştirmek, kabahat bulmak. 3. (Bir durumla veya olayla) Karşılaşmak, rastlaşmak (TDFS, s. 332).

TT: Giysi kendisine yakışmamak, bol ve biçimsiz olmak, elbise üzerine iyice oturmamak (ÖDS, s. 485; ÖBDS, s. 1154).

62. yel al- (TkmT), yel al- (TT)

TkmT: Öfkelenmek, sinirlenmek, kızmak, küplere binmek, burnunun yeli harman savurmak, öfkesi kabarmak, fena hâlde sinirlenmek (TDFS, s. 177; TTDS, s. 288).

TT: Şüphelenmek (ÖDS, s. 502).

63. yel ber- (TkmT), yel ver- (TT)

TkmT: 1. Bir şeyin içini hava ile doldurmak. 2. Birini yalandan övüp yüceltmek, şişirmek, bir kimseyi şaka yollu överek coşturmak, gaza getirmek (TDS, s. 288; TTDS, s. 290). 3. Canını sıkamak, öfkelenmek (TTDS, s. 290); kışkırtmak, üzerine saldırtmak, kızdırmak (TDFS, s. 178).

TT: Rüzgârı veya havayı herhangi bir şeyin üzerine yöneltmek (TS, s. 2566).

64. yeñsäñi öwür- (TkmT), ensesini çevir- (TT)

TkmT: Yok olup gitmek (TDFS, s. 182); cehennem dibine gitmek, cehennem olmak, defolup gitmek, toz olmak, yok olup gitmek, ortadan kaybolmak (TTDS, s. 292).

TT: İlgiilenmekten vazgeçmek (ÖDS, s. 210).

65. yer aç- (TkmT), yer aç- (TT)

TkmT: Ekilip biçilmeyen yerleri ekip biçmeye hazır hâle getirmek, ekime hazır alan açmak (TDFS, s. 183).

TT: 1. Sıkışarak yer vermek. 2. Yer bırakmak, olanak vermek, başkalarına da yer vermek (ÖDS, s. 503; ÖBDS, s. 1205).

66. *ÿere bak-* (TkmT), *yere bak-* (TT)

TkmT: 1. Morali bozulmak, utanmak, çekinmek. 2. Kaygılanmak, kederlenmek, düşünceye dalmak, düşünmek (TDFS, s. 185; TTDS, s. 293).

TT: İhtiyarların ölümü yakın olmak (TS, s. 2576; ÖDS, s. 504).

67. *ÿere-göge sygmazlyk* (TkmT), *yere göge sığma-* (TT)

TkmT: 1. Çok fazla olma durumu, çok olma, bol olma, sayısız olma. 2. Çalım satma, kendini büyük gösterme, mağrurlanma, kibirlenme, böbürlenme (TDFS, s. 185; TTDS, s. 294).

TT: Çok sevinmek (SDS, s. 700; ÖDS, s. 504).

68. *ÿöl aqtar-/gözle-* (TkmT), *yol gözle-* (TT)

TkmT: Yol, yöntem, çıkış yolu bulmaya çalışmak, çare bulmak için uğraşmak, çözüm bulmaya çalışmak (TDFS, s. 190; TTDS, s. 298).

TT: 1. Bir şeyin olmasını ummak. 2. Bir kimsenin gelmesini beklemek (TS, s. 2602; ÖBDS, s. 1221).

69. *ÿola sal-* (TkmT), *yola sal-* (TT)

TkmT: 1. Uğurlamak, yolcu etmek. 2. Bir tertibe, düzene koymak, istenilen biçime getirmek, düzene koymak, düzeltmek (TDFS, s. 190-191; TTDS, s. 298).

TT: Defetmek (ÖDS, s. 509).

70. *ÿüküñi tut-* (TkmT), *yükünü tut-* (TT)

TkmT: Gerekli olan her şeyi edinmek, eksik bir şey bırakmamak, bütün ihtiyaçlarını karşılamak (TDFS, s. 231; TTDS, s. 302; TDS, s. 356).¹²

TT: Herhangi bir işten pek çok para kazanmış olmak (ÖBDS, s. 1234); çok para ve mal kazanmış olmak (ÖDS, s. 512); çok zengin olmak, zenginleşmek (TS, s. 2622).

71. *ÿürek çış-* (TkmT), *yüreğı şış-* (TT)

TkmT: Kızmak, öfkelenmek, darılmak (TDS, s. 358).

TT: Acı şeyler ve sıkıcı hâllerden ötürü üzülmek, can sıkıcı şeyler dinlemekten bunalmak (ÖDS, s. 513; TS, s. 2627).

72. *ÿüreğini eret-* (TkmT), *yüreğini erit-* (TT)

¹² TDS'de bu deyim *ÿüküñi tut-* şeklinde geniz n'si ile değil, normal n ile kayıtlıdır (bk. Hamzayev vd. 1962: 356).

TkmT: Tatlı ve hoş sözler söyleyerek bir insanın gönlünü yapmak, bir şeye razı etmek, sakinleştirmek (TDFS, s. 236-237).

TT: Çok üzüntü vermek, çok üzme (ÖBDS, s. 1239).

73. *yürek ber-* (TkmT), *yürek ver-* (TT)

TkmT: Gönül vermek, âşık olmak (TTDS, s. 308).

TT: Birini cesaretlendirmek, cesaret vermek, yüreklendirmek (ÖDS, s. 514; TS, s. 2626).

74. *yüze gel-* (TkmT), *yüze gel-* (TT)

TkmT: Birinin ayıbını yüzüne söylemek, yüzüne vurmak, ayıplayarak kusurunu yüzüne söylemek, yüzüne karşı konuşmak (TDS, s. 353; TTDS, s. 311).

TT: Çekinmemek (TS, s. 2631).

75. *yüzi açıl-* (TkmT), *yüzü açıl-* (TT)

TkmT: 1. Kızgınlığı, öfkesi geçmek, sakin bir duruma gelmek, yatışmak, rahatlamak. 2. Utancı ve mahcubiyeti kaybolmak, yavaş yavaş alışmaya başlamak (TDFS, s. 225; TDS, s. 353).

TT: 1. Güzelliği ortaya çıkmak. 2. Utanmaz, sıkılmaz bir duruma gelmek. (ÖBDS, s. 1244).

76. *yüzüñ düş-* (TkmT), *yüzü düş-* (TT)

TkmT: Arzu etmiş olduğu amacına ulaşmak, artık kimseye muhtaç olmamak, istediği bir şeye sahip olmak (TDS, s. 354).

TT: Somurtmak (TS, s. 2631).

77. *yüzüne ur-* (TkmT), *yüzüne vur-* (TT)

TkmT: Kadrini kıymetini bilmemek, istifade edememek, faydalanamamak (TDFS, s. 228), değerini bilmemek, kadrini anlamamak, değerinin farkına varmamak (TTDS, s. 314).

TT: Kusurunu yüzüne karşı söylemek (ÖBDS, s. 1249), ayıplayarak kusuru yüzüne söylemek (TS, s. 2632).

Kısmi Yalancı Eş Değer Deyimler

Fül Şeklindeki Kısmi Yalancı Eş Değer Deyimler

1. *arany aç-* (TkmT), *arayı aç-* (TT)

TkmT: 1. *Uzağa gitmek, uzaklaşmak.* 2. Birbirine gelip gitmez hâle gelmek, ilişkiyi kesmek, bir biriyle görüşmemek (TDDS, s. 69; TDFS, s. 29).

TT: 1. Dostluğu bozmak, anlaşmazlığa yol açmak. 2. Aradaki mesafeyi uzatmak (ADS II, s. 99).

2. *ayaga gal-* (TkmT), *ayağa kalk-* (TT)

TkmT: 1. *Bir işin peşine düşmek, bir işe baş koymak.* 2. Ayağa kalkmak, hastalıktan kurtulmak, sağlığına kavuşmak (TTDS, s. 31; TDS, s. 61).

TT: 1. Ayakları üstünde dikilmek. 2. Telâşlanmak, heyecana kapılmak. 3. Hasta hk. İyileşip ayakta dolaşır duruma gelmek; iyileşmek, durumu düzelmek. 4. Birine saygı göstermek için otururken ayaküzeri duruma geçmek (ÖDS, s. 57; DS, s. 595).

3. *başa düş-* (TkmT)¹³, *(iş) başa düş-* (TT)

TkmT: 1. Birine iş düşmek, işi birinin yapması gerekemek, bir şeyi yapmak birisinin üzerine kalmak. 2. *Başına gelmek, kötü bir durumla karşılaşmak, bir durumla, olayla karşılaşmak* (TTDS, s. 39; TDFS, s. 43).

TT: Başkasından umudunu keserek işin çözümünü kendisi yüklenmek, işini kendi görmek zorunda kalmak (ÖDS, s. 294).

4. *baş agyrt-* (TkmT), *baş ağrı-* (TT)

TkmT: 1. Baş ağrısı olmak, başını ağrıtmak, içine düşürmek, sıkıntı vermek, azap vermek, huzursuz etmek, bıktırmak, usandırmak. 2. *Sohbet etmek, konuşmak, söylemek, bir kişi ya da biri hakkında konuşmak* (TDS:79). 3. *Dert edinmek, sıkıntı duymak, endişe edinmek* (TDDS, s. 124; TDFS, s. 43-44).

TT: Varlığıyla, davranışıyla tedirgin etmek, bıktırmak, usandırmak; çok konuşarak birini rahatsız etmek (ÖDS, s. 72-73; DS, s. 616).

5. *baş galdyr-* (TkmT), *baş kaldır-* (TT)

TkmT: 1. *Dikkat etmek, önem vermek, düşünmek.* 2. Başkaldırmak, isyan etmek, ayaklanmak, direniş göstermek, karşılık vermek (TDDS, s. 124; TDFS, s. 45).

TT: Karşı gelmek, isyan etmek, ayaklanmak, buyruğa, yönetime karşı gelmek (ÖDS, s. 74; DS, s. 627).

6. *bil ber-* (TkmT), *bel ver-* (TT)

¹³ Ayrıca TkmT’de *baş iş düş-* deyimini de bulunmakta ve “Talihsizliğe uğramak, bedbahtlıkla karşılaşmak, kötü bir durumla karşılaşmak” anlamlarına gelmektedir (TDFS, s. 46).

TkmT: 1. Orta yerinden eğilmek, sırtı kamburlaşmak, bükülmek. 2. *Güçten kuvvetten düşmek, güçsüz kalmak, acizleşmek, yaşlanmak* (TTDS, s. 150; TDFS, s. 55).

TT: Duvar, direk gibi şeylerin orta kısmı kamburlaşmak, aşağı doğru eğilmek, neredeyse yıkılacak durumda olmak, tavan direği gibi yatay şeylerin ortası aşağı sarmak (ÖDS, s. 86; DS, s. 632).

7. *jana kast et-* (TkmT), *cana/canına kastet-* (TT)

TkmT: 1. Canına kastetmek, birini öldürmek ya da öldürmeye kalkışmak. 2. *Ölesiye çalışmak, gereğinden fazla çalışmak, çok sıkı çalışmak, yorulmadan, usanmadan çalışmak* (TTDS, s. 52; TDS, s. 305).

TT: Öldürmeye niyet etmek, bir kimseyi öldürmeyi amaçlamak (ÖDS, s. 123; ÖBDS, s. 278).

8. *jany(ñ) çyk-* (TkmT), *canı çık-* (TT)

TkmT: Canı çıkmak, ölmek (TTDS, s. 53); *çok korkmak, endişelenmek, telaşa kapılmak* (TDFS, s. 199)¹⁴.

TT: 1. Ölmek. 2. Çok yorulmak, zorluk çekmek, bitkin bir hâle gelmek. 3. Örselenip yıpranmak, hırpalanmak (ÖDS, s. 125; DS, s. 673).

9. *janyny al-* (TkmT), *canını al-* (TT)

TkmT: 1. Öldürmek. 2. *Bıkmak, usanmak, bezmek, bıktırmak, usandırmak* (TDFS, s. 198).

TT: (Allah) Öldürmek, ölümünü tayin etmek, hayatına son vermek. 2. Canını verdirecek kadar memnun etmek, sevindirmek. (ÖDS, s. 127; DS, s. 674).

10. *damarda gan gayna-* (TkmT), *damarlarında kan tutuş-* (TT)

TkmT: 1. Kanı kaynamak, yüreği parlamak, coşmak, heyecanlanmak. 2. *İlham gelmek* (TTDS, s. 67; TDFS, s. 152).

TT: Coşmak, galeyana gelmek (ÖDS, s. 154).

11. *dil aç-* (TkmT), *dil açıl-* (TT)

TkmT: 1. *Sohbet etmek, samimi bir şekilde konuşmak, senli benli konuşmak, çekinmeden konuşmak*. 2. Konuşmaya başlamak, dillenmek (TTDS, s. 72; TDS, s. 255).

TT: Konuşabilmek, söz söyleyebilmek (ÖDS, s. 169).

12. *dile düş-* (TkmT), *dile düş-* (TT)

¹⁴ Bu deyim, TDFS'de *janyñ çyk-* biçiminde de geçmektedir.

TkmT: 1. Dile düşmek, adı çıkmak, ağza düşmek, dedikodu konusu olmak, hakkında dedikodu yapılmak. 2. *Anlamak, kavramak* (TTDS, s. 73).

TT: Yayılmak, dillerde dolaşmak, dedikodusu yapılmak, herkesçe konuşulmak, adı kötüye çıkmak (ÖDS, s. 170-171; ÖBDS, s. 362).

13. *el ber-* (TkmT), *el ver-* (TT)

TkmT: 1. Yardım etmek, yardımlaşmak desteklemek (TDFS, s. 367). 2. *Bir şeye razı olmak.* 3. *El sıkışmak, tokalaşmak* (TDS, s. 802; TDDS, s. 345; TTDS, s. 89).

TT: 1. Yardım etmek, yardımcı olmak, fırsat vermek. 2. Halk hekimliği (halk arasında “Ocak” denilir) gibi konularda yetki vermek. 3. Tarikatlarda mürşit, bir müride, başkalarına yol gösterme izni vermek (ÖBDS, s. 417).

14. *el ur-* (TkmT), *el vur-* (TT)

TkmT: 1. *Kendine ait olmayan şeyi sahiplenmek, almak, kendine ait olmayan bir şeyi zimmetine geçirmek, hırsızlık etmek.* 2. Bir işe başlamak, bir işle meşgul olmak, bir iş edinip, o işe başlamak. 3. Sinirlenip birine vurmak, öfkelenerek birine vurmak, dövmek. 4. *Rezil etmek* (TDFS, s. 378; TDS, s. 803; TTS, s. 197).

TT: 1. Birini çağırmak ya da alkışlamak için ellerini birbirine vurmak. 2. Bir işe başlamak, yapmak. 3. Elle dokunmak. 4. Saldırmak (ÖDS, s. 200; ÖBDS, s. 417-418).

15. *gan al-* (TkmT), *kan al-* (TT)

TkmT: esk. Hastayı tedavi etmek için vücudun belli bir yerinden kan çıkarmak. 2. *Düşman tarafından öldürülen bir kişiye karşılık karşı taraftan birini öldürmek* (TDS, s. 140).

TT: 1. Bir damardan bir miktar kan çekmek. 2. Cana kastetmek (ÖDS, s. 310; ÖBDS, s. 718).

16. *göz bagla-* (TkmT), *göz bağla-* (TT)

TkmT: 1. *Cahil ve bilgisiz bırakmak, tahsilsiz bırakmak, bilgisiz koymak, okutmamak.* 2. Aldatmak, kandırmak, hile yapmak (TDFS, s. 109; TTDS, s. 140).

TT: Göz yanıltmak (ÖDS, s. 241).

17. *göz dik-* (TkmT), *göz dik-* (TT)

TkmT: 1. *Bir noktaya gözünü dikip bakmak, bir noktayı gözünü ayırmadan seyretmek.* 2. *Gelecek olanı sabırsızlıkla beklemek, bir ümitle yollarını gözlemek.* 3. Bir şeyi almak istemek, bir şeye göz koymak. 4. Bekleyen, uman, isteyen olmak (TDS, s. 189).

TT: Bir şeyi ele geçirme isteği duymak, başka birine ait şeyi arzulamak, bir şeyi her hâlde ele geçirmek istemek (ÖDS, s. 242; DS, s. 808).

18. *göze görün-* (TkmT), *göze görün-* (TT)

TkmT: 1. (*Kız için*) *Kemale ermek, ergenlik çağına gelmek*. 2. Ortada olmadığı hâlde ortadaymış gibi görünmek, olmadığı hâlde varmış gibi görünmek (TDS, s. 190; TTDS, s. 142).

TT: 1. Açık, belli olmak. 2. Var olmamasına karşın varmış gibi görünmek (ÖDS, s. 245; ÖBDS, s. 520).

19. *gulak as-* (TkmT), *kulak as-* (TT)

TkmT: 1. Kulak vermek, dikkatle dinlemek. 2. *Denilen, söylenen şeyi yerine getirmek, kendisine söyleneni yapmak* (TDS, s. 203).

TT: Önem vermek, dinlemek (ÖBDS, s. 817).

20. *yzyna düş-* (TkmT), *izine düş-* (TT)

TkmT: 1. *Biriyle aynı fikirde olmak, birinin tuttuğu yolu tutmak, birini örnek almak*. 2. Birinin peşinden gitmek, birini takip etmek, izini sürmek. 3. *Birinin gönlünü almaya çalışmak, sevdiği birisinin (gönlünü almak için) peşinden koşmak* (TDFS, s. 361).

TT: Yürüyen canlıların gittiği yolu izleyerek arkalarından gitmek, av hayvanlarının gittiği yolu izleyerek arkalarından gitmek (DS, s. 894; TS, s. 1238).

21. *işini gör-* (TkmT), *işini gör-* (TkmT)

TkmT: 1. Kötü, fena bir duruma düşürmek, rezil ve rüsva etmek (TDS, s. 347). 2. Helâk etmek, harap etmek (TDDS, s. 618).

TT: 1. Görevini yapmak. 2. *mec.* Dövmek. 3. *argo* Öldürmek (TS, s. 1221).

22. *oda yan-* (TkmT), *oda yan-* (TT)

TkmT: 1. *Hasretiyle yanıp tutuşmak, hasret çekmek, özlemek*. 2. Acı çekmek, üzülmek (TDFS, s. 271-272; TTDS, s. 220).

TT: 1. Ateşte yakmak, ateşte yanmak. 2. Mahvolmak (ÖBDS, s. 915).

23. *orta al-* (TkmT), *ortaya al-* (TT)

TkmT: 1. Etrafını çevirmek/sarmak, çevresini kuşatmak. 2. *Yerli yersiz azarlamak, küfretmek, sövüp saymak* (TDS, s. 491; TTDS, s. 222).

TT: Her yanını çepeçevre çevirmek, kuşatmak, uygulamak, baskı yapmak (ÖDS, s. 393).

24. ses ber- (TkmT), ses ver- (TT)

TkmT: 1. *Biriyle aynı düşüncede/fikirde olmak, birinin fikrine/düşüncesine katılmak, biriyle aynı fikirde/düşüncede olduğunu beyan etmek.* 2. *Elini kaldırıp vatandaşlık hakkını yerine getirmek için oy kullanmak, seçmek.* 3. *Birisi bağırdığında veya çağırdığında cevap vermek, seslenmek* (TDS, s. 595; TDFS, s. 306).

TT: 1. Herhangi bir ses çıkarmak. 2. Bir çağrıya yanıt vermek (ADS II, s. 758; TS, s. 2077).

25. söz al- (TkmT), söz al- (TT)

TkmT: Toplantı, meclis vb. yerlerde çıkıp konuşmak için izin almak, söz istemek. 2. *Birinden bir şey hakkında bilgi/malumat almak* (TDS, s. 606; TTDS, s. 254; TTS, s. 587). 3. *Tavsiyeye uymak, öğüde kulak vermek* (TDFS, s. 309; TTDS, s. 254).

TT: 1. Birinden, bir işin yapılacağı vaadini almak. 2. Bir toplantıda başkandan izin alarak konuşmaya başlamak. 3. Erkek tarafının, evlendirmek maksadıyla çocukları için istedikleri kızın verileceğine dair kızın ailesinden vaat almak. 4. Söz dinlemek (ÖBDS, s. 1043; DS, s. 1043).

26. yaka yirt- (TkmT), yaka yırt- (TT)

TkmT: *Bir şeye razı olmayıp ona karşı gelmek, itiraz etmek* (TDS, s. 840); feryat etmek, inlemek, sızlamak, bağırpıp çağırmak (TDFS, s. 393; TTDS, s. 282).

TT: Çok ağlamak (ÖDS, s. 494).

27. yol ber- (TkmT), yol ver- (TT)

TkmT: 1. *İmkân tanımak, engel olmamak, karşı koymamak* (TDFS, s. 191). 2. Yol vermek, geçip gitmesine müsaade etmek. 3. *Öne sürmek* (TDS, s. 299; TDFS, s. 191; TTDS, s. 298).

TT: 1. Geçmesine izin vermek. 2. Hızını artırmak. 3. İşten çıkarmak, işine son vermek, kovmak (TS, s. 2602; ÖDS, s. 508).

28. yola düş- (TkmT), yola düş- (TT)

TkmT: 1. Bir yöne gitmek, yola çıkmak. 2. *Yoluna girmek, istenilen biçimde gelişmek, düzelmek* (TDFS, s. 190; TTDS, s. 298).

TT: Gitmek, bir yere gitmek üzere yola çıkmak, yol almaya başlamak (ÖDS, s. 503; DS, s. 1121).

29. yüregi agzyna gel- (TkmT), yüreği ağzına gel- (TT)

TkmT: 1. Korkmak, ürkmek, endişeye kapılmak. 2. *Kızmak, öfkelenmek* (TDFS, s. 232-233; TTDS, s. 304).

TT: Karşılaştığı bir olay nedeniyle çok korkmak, birden bire çok korkmak (ÖBDS, s. 1234; 1129).

30. *ÿüregiñ ere-* (TkmT), *ÿüreği eri-* (TT)

TkmT: 1. Birine acımak, merhamet etmek, dayanamamak. 2. *Rahatlamak, sakinleşmek, rahat bir duruma gelmek* (TDFS, s. 237; TTDS, s. 306).

TT: Dayanamamak, içi erimek; kaygı içinde bulunmak, üzülecek bir durum olacak diye içinde bir rahatsızlık duymak (ÖDS, s. 513; DS, s. 1129).

İsim + Yardımcı Fiil Şeklindeki Söz Öbeklerinde Görülen Yalancı Eş Değerler

Her iki lehçede kullanılan ve *et-* ve *ol-* yardımcı fiilleriyle kurulmuş birleşik fiil şeklindeki birtakım söz öbeklerinde de yalancı eş değerlik tespit edilmiştir. Bunları deyimlerden ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük.

Tam Yalancı Eş Değer Olan Söz Öbekleri

1. *çalym et-* (TkmT), *çalım et-* (TT)

TkmT: Bir şeye veya birine benzemek, bir şeyi ya da birisini andırmak (TDS, s. 737; TTDS, s. 59).

TT: Kendini olduğundan büyük göstermek, böbürlenir tavır takınmak (ÖDS, s. 135).

2. *göz üt-* (TkmT), *göz et-* (TT)

TkmT: 1. Birine sataşmak, birini kızdırmak, takılmak. 2. Yapılan korkunç bir şeyden sonra başka insanları da korkutmak için insanların önünde birine sinirlenip ceza vermek, başkalarının gözünü korkutmak (TDS, s. 189).

TT: Birine kaş göz hareketleriyle isteklerini bildirmek, gözle işaret etmek (ÖDS, s. 242; DS, s. 809).

3. *gözünde bol-* (TkmT), *gözünde ... ol-* (TT)

TkmT: Aramak, bulunca haber vermek (TDS, s. 191).

TT: Ona göre öyle sayılmak (ÖBDS, s. 532).

4. *hatyr et-* (TkmT), *hatır et-* (TT)

TkmT: Hürmet etmek, saygı göstermek (TTDS, s. 166).

TT: Birine ona karşı ayrı ve kayırıcı bir biçimde hareket etmek (ÖDS, s. 264).

5. *hayal et-* (TkmT), *hayal et-* (TT)

TkmT: Gevşek davranmak, yavaş hareket etmek (TTDS, s. 166).

TT: Bir şeyi zihinde tasarlayıp canlandırmak, hayallemek (TS, s. 1067).

6. *heder et-* (TkmT), *heder et-* (TT)

TkmT: Ürmek, korkmak, korkusundan dolayı çekinmek (TDS, s. 708; TTS, s. 342).

TT: 1. Zarar vermek. 2. Boş yere gitmek (ÖDS, s. 268).

7. *iki gat bol-* (TkmT), *iki kat ol-* (TT)

TkmT: Hamile olmak, gebe olmak (TDFS, s. 209-210; TTDS, s. 183).

TT: 1. Yaşlılık ya da yorgunluk gibi nedenlerle beli bükülmek. 2. Utanma, nazlanma gibi durumlarda kol, el ve başı ile garip durumlar almak, eğilip bükülmek (ÖDS, s. 285); iki büküm olmak (TS, s. 1163).

8. *kül et-* (TkmT), *kül et-* (TT)

TkmT: 1. Vurarak parça parça etmek, parçalamak, dövmek, vurmak. 2. Kuvvetlice vurup yok etmek, darmadağın etmek (TDFS, s. 251; TDS, s. 403; TTDS, s. 201).

TT: 1. Yakmak, kavurmak. 2. Birinin varını yoğunu yok etmek (ÖBDS, s. 832; TS, s. 1556).

9. *lak-luk et-* (TkmT)¹⁵, *lak lak et-* (TT)

TkmT: Çiğnemedi, aceleyle yemek, şapır şapır yemek, birden yemek, alalecele yemek, hapır hupur yemek, çok hızlı bir şekilde yemek (TDFS, s. 253; TTDS, s. 203).

TT: Karşılıklı, gelişigüzel şurdan, burdan, havadan sudan konuşmak (ÖDS, s. 362).

10. *merhemet et-* (TkmT), *merhamet et-* (TT)

TkmT: Hürmet etmek, saygı duymak, sevip saymak, saygı göstermek, dikkat etmek, üstüne titremek (TDFS, s. 261; TTDS, s. 211).

TT: Birine acımak (ÖDS, s. 371).

11. *pes et-* (TkmT), *pes de-/et-* (TT)

TkmT: 1. Bir işi bitirmek, tamamlamak. 2. Pes etmek, bırakmak (TTDS, s. 45).

TT: 1. Karşısındakinin kendisinden daha üstün olduğunu kabul etmek. 2. Birinin üstün kurnazlığını ya da şirretliğini görerek, ancak bu kadar olur kanısına varmak (DS, s. 1010; ÖDS, s. 412).

12. *söz et-* (TkmT), *söz et-* (TT)

TkmT: Ayıplamak, kınamak, ayıplayıcı söz söylemek (TTDS, s. 254).

¹⁵ TkmT'de bu deyim *lak-luk atmak* biçiminde de kullanılmaktadır.

TT: 1. Bir şeyin dedikodusunu yapmak. 2. Bir şey üzerinde konuşmak (ÖBDS, s. 1045).

13. *yesir bol-* (TkmT), *esir ol-* (TT)

TkmT: Âşık olmak, sevmek (TDFS, s. 188).

TT: Tutsak olmak (TS, s. 816).

14. *yesir et-* (TkmT), *esir et-* (TT)

TkmT: Âşık etmek, kendine bağlamak, kalbini, kazanmak (TDFS, s. 188).

TT: 1. Tutsak duruma getirmek. 2. *mec.* Alıkoymak, meşgul etmek (TS, s. 816).

Kısmi Yalancı Eş Değer Olan Söz Öbekleri

1. *heläk bol-* (TkmT), *helak ol-* (TT)

TkmT: 1. Kurban olmak, ölmek. 2. *Boşuna gitmek, bir yere boş yere gidip gelmek, boşu boşuna yere zahmet çekmek, boşuna güç sarf etmek* (TDS, s. 710; TTDS, s. 168; TTS, s. 343).

TT: 1. Ölmek, yok olmak. 2. *mec.* Yorgun olmak, bitkin duruma gelmek (ÖDS, s. 268; TS, s. 1079-1080).

2. *heläk et-* (TkmT), *helak et-* (TT)

TkmT: Bir şeyin uğruna öldürmek, kurban etmek. 2. *Boşuna zahmet çekertirmek, boş yere çaba sarf ettirmek, boşuna çalıştırmak* (TDS, s. 710; TTDS, s. 168; TTS, s. 343).

TT: 1. Ortadan kaldırmak, öldürmek. 2. *mec.* Bitkin duruma düşürmek, aşırı ölçüde yormak (ÖDS, s. 268; TS, s. 1079).

3. *mat bol-* (TkmT), *mat ol-* (TT)

TkmT: 1. Yenilmek, bozguna uğramak. 2. *Ölmek* (TDFS, s. 259; TTDS, s. 208). 3. Satrançta yenilmek (TTDS, s. 208).

TT: Satranç ya da tartışmada yenilmek (ÖDS, s. 369).

4. *mat et-* (TkmT), *mat et-* (TT)

TkmT: 1. Yenmek, mağlup etmek. 2. *Öldürmek, yok etmek.* (TDFS, s. 259; TTDS, s. 208). 3. Satrançta yenmek (TTDS, s. 208).

TT: 1. Tartışmada karşıdakini cevap veremez duruma getirmek. 2. Satrançta rakibini kıpırdayamaz duruma getirip yenmek (ÖDS, s. 369; DS, s. 962).

5. *ses et-* (TkmT), *ses et-* (TT)

TkmT: 1. *Yas tutup ağlamak.* 2. Ses çıkarmak, seslenmek (TDS, s. 595; TDFS, s. 307).

TT: Ses çıkarmak, seslenmek, haykırmak (ADS II, s. 757; TS, s. 2077).

Unsurlardan Birinin Eş Değer Olmasından Kaynaklanan Yalancı Eş Değer Deyimler

Bu grupta yer alan deyimlerde genellikle unsurlardan herhangi birinin eş değer olması durumu dikkate alınmıştır. Eş değer gibi görünen bu unsurlar, deyim bütünü dikkate alındığında yalancı eş değer olarak karşımıza çıkabilmektedir. Aktarıcılar bu tür deyimlere de dikkat etmesi gerekmektedir. Bu türden tespit edilen bazı deyimler şu şekildedir¹⁶:

1. *aýy günü dol-* (TkmT), *ayı günü tamam ol-* (TT)

TkmT: 1. Çocuğun doğacağı vakit gelmek, dokuz ay on gün dolmak, doğum vakti gelmek. 2. *Ölüm vakti yaklaşmak, eceli gelmek* (TDFS, s. 21; TTDS, s. 33).

TT: Gebe kadın doğum günü gelip çatmak (ÖDS, s. 64; ÖBDS, s. 151).

2. *barmagyny dişle-* (TkmT), *parmağını ısır-* (TT)

TkmT: 1. Parmak ısırarak, çok şaşırarak, hayret etmek, şaşa kalmak. 2. *Pişman olmak, yaptığı bir işten pişmanlık duymak, yaptığı bir hatadan dolayı üzüntü çekmek* (TDFS, s. 42; TTDS, s. 38).

TT: Çok şaşırarak, hayran kalmak, gıpta etmek (ÖDS, s. 407).

3. *burnuny uzat-* (TkmT), *burnunu sok-* (TT)

TkmT: Göz dikmek, imrendiğini açığa vurmak (TTDS, s. 50); bir şeyden ümitli olup o şeyi beklemek, ümitli olmak (TDS, s. 115).

TT: Yerli yersiz her konuya karışmak, gereksiz yere her işe girmek, kendisini ilgilendirmeyen işe karışmak (ADS-II, s. 218; DS, s. 667).

4. *çay wagty* (TkmT), *çay saati* (TT)

TkmT: 1. Çay saati, çalışırken mola verme zamanı. 2. Öğle yemeği vakti (TDS, s. 733; TTDS, s. 60).

TT: Çay içmek için belirlenmiş saat (TS, s. 509).

5. *dünyäden öt-* (TkmT), *dünyadan geç-* (TT)

TkmT: Ölmek, yok olmak, vefat etmek (TDFS, s. 170).

TT: Hiçbir şeye ilgi duymaz, kimse ile görüşmez, toplumla ilgilenmez olmak (DS, s. 738).

6. *yzyňy yitir-* (TkmT), *izini kaybet-* (TT)

¹⁶Bu gruptaki deyimler sayıca az olduğu için tam ve kısmi olarak ayrı başlık altında incelenmemiştir. Anlamı italik olarak verilenler kısmi yalancı eş değer, normal olarak verilenler ise tam yalancı eş değer deyimlerdir.

TkmT: Yanlışlığa, şaşkınlığa düşmek, yanlış yapmak, şaşırmak (TDFS, s. 362).

TT: Bir kimseyle ilgili bilgi alamamak, nerede olduğunu bilememek (ÖDS, s. 300).

7. *özünü bil-* (TkmT), *kendini bil-* (TT)

TkmT: 1. Kendi çıkarını göz önünde bulundurmak, kendi menfaatini düşünmek, başkalarını düşünmemek. 2. Kemale ermek, olgunlaşmak, ak ile kararı ayırt etmeye başlamak, hayatın gerçeklerini anlamaya başlamak (TDFS, s. 283; TTDS, s. 233). 3. Akli başına gelmek, kendine gelmek (TTDS, s. 233).

TT: 1. Akli başında olmak. 2. Nasıl davranacağını bilmek. 3. Kendinin ve çevresinin bilincine varmak (ÖBDS, s. 763).

8. *özünü tut-* (TkmT), *kendini tut-* (TT)

TkmT: 1. Sağlığı iyiye gitmek, iyileşmek, durumu iyi olmak, sağalmak. 2. Müreffeh, zengin bir hayat yaşamak, zenginleşmek. 3. Göğeri, yetismeye ve büyümeye başlamak, kök salmak, güçlenmek. 4. Kendine çeki düzen vermek, şaşırmamak, ne yapacağını bilmek (TDFS, s. 284).

TT: Kendine hâkim olmak, sabretmek, dayanmak (ÖBDS, s. 765).

9. *tersine gayt-* (TkmT), *tersine dön-* (TT)

TkmT: Karşı gelmek, karşı çıkmak, terslik etmek, ters davranmak (TTDS, s. 265).

TT: Umulduğu, beklendiği gibi olacağı yerde ters yönde gelişmek (ÖBDS, s. 1114).

10. *tut yaly bol-* (TkmT), *dut gibi ol-* (TT)

TkmT: 1. Hastalıktan kurtulmak, sağlığı yerine gelmek, iyileşmek (TTDS, s. 267). 2. Çok sağlıklı, sağlam, dayanıklı olmak (TDS, s. 661; TDFS, s. 324; TTDS, s. 267).

TT: 1. Çok sarhoş olmak, ayakta duramayacak kadar sarhoş olmak (ÖBDS, s. 390). 2. Utanmak, mahcup olmak (TS, s. 727).

Sonuç

Günümüzde Türk dilinin çok fazla yazı diline sahip oluşu, zamanla onun söz varlığında belirgin birtakım farklılaşmaları da beraberinde getirmiştir. Kelimeler, eş seslilik, çok anlamlılık, anlam değişimleri gibi çeşitli sebeplerle yalancı eş değer olabilmektedir. Kelimelerde görülen şekil olarak farklılaşma, daha çok ağız özelliğinden kaynaklanırken, kavram alanındaki farklılaşma sosyal ve kültürel hayatta meydana gelen değişme ve gelişmelerden kaynaklanmaktadır.

Türk toplulukları arasında kültürel bağları arttırmak ve sağlamlaştırmak için sağlıklı bir iletişim gerekmektedir. Bu doğrultuda en sağlıklı iletişim, bildirilişimin doğru bir biçimde sağlanması ile gerçekleşir. Bildirilişimin doğru olarak sağlanması da kaynak lehçedeki bir metnin hedef lehçeye, hatasız olmasa bile, en az hata ile aktarılmasıyla mümkün olabilir. Bu sebeple hem kelime temelli, hem de deyim ve söz öbeği şeklinde görülen yalancı eş değerkliklere dikkat edilmesi gerekir.

Metin aktarıcıları iki lehçe arasındaki sesteş olan veya belirli ses denklilikleriyle benzer görünen kelimelere şüphecî yaklaşmalı ve bunlardaki anlam farkını ayırt edebilmek için lehçeler arasında karşılaştırmalı veya müstakil olarak hazırlanmış sözlüklere başvurmalarıdır¹⁷. Aktarıcı kişilerin, varsa, lehçeler arasında hazırlanmış olan deyim sözlüklerine de başvurmaları yerinde olur. Eğer iki lehçeyi ihtiva eden¹⁸ deyim sözlükleri yoksa kaynak ve hedef lehçenin kendi yazı diliyle hazırlanmış deyim sözlüklerinden¹⁹ istifade etmeleri sağlıklı bir aktarma faaliyeti için zarurî görünmektedir.

Dil denen sistemin en önemli parçaları olan kelimeler, bir dilde zamanla anlam genişlemesi, anlam daralması, farklı anlama geçiş gibi çeşitli semantik yollarla varlığını devam ettirmektedir. Bazı kelimeler zaman içerisinde unutulup gitmekte, bazıları ise dil kullanıcılarının tutumundan dolayı işlerlik kazanabilmektedir. Bu husus ödünçleme yoluyla dile giren kelimeler için de geçerlidir. Kelimelerde görülen bu tür semantik hadiselerin söz öbeklerinde de meydana geldiğini söylemek yanlış olmaz. Çünkü Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki deyimlerin büyük çoğunluğu ortak anlama sahipken yukarıda tespit edilen deyimlerin kavram alanlarının farklı olması bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Kendine mahsus kelime hazineleri olan her bir Türk lehçesinin söz varlığının birbirine paralel ölçüde semantik gelişme göstermediği görülmektedir. Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki deyim ve bazı söz öbeklerindeki şekil olarak görülen benzerlik, kavram alanı bakımından benzer ölçüde gelişmemiştir. Fakat Türkmen Türkçesinde iki kelimededen oluşan birçok deyim fiili, Türkiye Türkçesi ile kavram alanı bakımından büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Diğer bir deyişle, her iki lehçede tespit edilen pek çok deyim fiili birbiriyle eş değerdir. Fakat bu eş değer görünen fiiller, bir birlik oluşturduğunda kavram alanlarının Türkiye Türkçesindeki deyimlerden farklı olduğu görülmektedir. Böylece aynı temel lehçe

¹⁷ Bazı araştırmacılar lehçeler arası metin aktarmalarında çeşitli hata tiplerinden en yüksek payın %20 oranla yalancı eş değerklik olduğunu ortaya koymuşlardır. Atasözleri ve deyimleri yanlış aktarmadan kaynaklanan hataların oranı ise %8 olarak belirlenmiştir. Mesela bk. Kirişcioğlu, 2006, s. 31. Araştırmacının bu oranları, farklı zaman dilimlerinde Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümü öğrencilerine üç farklı metin verilerek TT'ye aktarılmak istenmesi şeklinde tespit edilmiştir. Bu tür çalışmaların daha uzun bir zaman diliminde, daha çok kişiye uygulanması elbette bu oranların değişmesine sebep olacaktır.

¹⁸ Türkmen Türkçesi – Türkiye Türkçesi veya Türkiye Türkçesi – Türkmen Türkçesi şeklinde hazırlanmış deyim sözlükleri kastedilmektedir.

¹⁹ Madde başları ve açıklamalar Türkmen Türkçesiyle veya Türkiye Türkçesiyle hazırlanmış deyim sözlükleri kastedilmektedir.

grubunda yer alan iki lehçe arasında şekil olarak benzer, fakat anlam olarak farklı birçok deyim olduğu, bu çalışmayla ortaya konmuştur. Çalışmanın bu iki lehçe arasında metin aktarma ve yorumlama işini yapacak olanlara katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Kısaltmalar

ADS: Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü - II

AÖDS: Açıklamalı-Örnekli Deyimler Sözlüğü

DS: Deyimler Sözlüğü

ÖBDS: Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü

ÖDS: Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü

SDS: Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü

Tat.: Tatar Türkçesi

TDFS: Türkmen Diliniň Frazologik Sözlügi

TDS: Türkmen Diliniň Sözlügi

TkmT: Türkmen Türkçesi

TS: Türkçe Sözlük

TT: Türkiye Türkçesi

TTDS: Türkmen Türkçesi - Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü

TTS: Türkmence - Türkçe Sözlük

Kaynakça

Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil (Ana çizgileriyle dilbilim)* 3. Cilt, Ankara: TDK Yay.

Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler Sözlüğü 1-2*, İstanbul: İnkılâp Yay.

Aksoy, Ö. A. (1963). "Atasözleri, deyimler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1962*, Ankara: TDK Yay., s. 131-166.

Akyalçın, N. (2012). *Türkçemizin anlamsal zenginlikleri deyimlerimiz*. Ankara: Eğiten Kitap.

Altaýev, S., Açylowa, G., & Günçükow, S. (1976). *Türkmen diliniň frazeologik sözlügi*, Aşgabat: Türkmenistan SSR Ylymlar Akademiyasy Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiyat Instituty, Ylym Neşriyaty.

Amanova, L. (2014). Türkiye Türkçesindeki deyim ve atasözlerin Özbek Türkçesine aktarma problemi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 183, 167-177.

- Elçin, Ş. (2001). *Halk edebiyatına giriş* (Gözden Geçirilmiş İlâveli Yeni Baskı) (11. Baskı). Ankara: Akçağ Yay.
- Ercilasun, A. B. (2014). Oğuz-Türkmen dil kaynakları, *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (Haz. Ekrem Arıkoğlu) (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yay.
- Esenova, G. (1996). Türkmence ve Türkiye Türkçesinde biçim ve anlam yönünden benzer deyimler üzerine, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, 7, 62-66.
- Hamzaýew, M. Y., (1962). *Türkmen diliniň sözlügi*, Aşgabat: Türkmenistan SSR Ylymlar Akademiyasy Dil Bilimi İnstituty.
- Hatiboğlu, V. (1964). Atasözleri ve deyimler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 13(152), 468-471.
- Kara, M., & Karadoğan, A. (2004). *Türkmen Türkçesi – Türkiye Türkçesi deyimler sözlüğü*, Ankara: Çağlar Yay.
- Karadoğan, A. (2004). *Türk lehçeleri arasında aktarma sorunları Türkmen Türkçesi – Türkiye Türkçesi üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Kirişcioğlu, F. (2006). Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarda karşılaşılan bazı problemler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 21-35.
- Özdemir, E. (2000). *Açıklamalı-örnekli deyimler sözlüğü* (8. Baskı), Ankara: Bilgi Yay.
- Özyön, A. (2014). Çeviride eşdeğerlik kavramının yeniden tanımlanması ve eşdeğerlik kavramı ile ilgili sorunlar, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 2, 28-39.
- Parlatır, İ. (2008). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü-II (Deyimler)*. Ankara: Yargı Yay.
- Resulov, A. (1995). Akraba diller ve ‘Yalancı eş değerler’ sorunu”. *Türk Dili*, 524, 916-924.
- Saraçbaşı, M. E. (2010). *Örnekleriyle büyük deyimler sözlüğü I-II*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin deyim varlığı*. İstanbul: Kesit Yay.
- Şenocak, E. (2001). Göktürk yazıtlarında Türk halk edebiyatı unsurları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 165-176.
- Tekin, T. & Ölmez, M. & Ceylan, E. & Ölmez, Z. & Eker, S. (1995). *Türkmence - Türkçe sözlük*. Ankara: Simurg Yay.
- Türkçe Sözlük (2011). 11. Baskı, Ankara: TDK Yay.
- Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi (2016). Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiyasy Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiyat İnstituty.
- Uğurlu, M. (2004). Türk lehçeleri arasında kelime eşdeğerliği. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(29), 29-40.
- Uğurlu, M. (2007). “Die ‘Falschen freunde’: ein problem bei der übersetzung zwischen den Türksprachen”, *Einheit und Vielfalt in der türkischen Welt. Materialien der 5. Deutschen Turkologenkonferenz Universität Mainz, 4.-7. Oktober 2002* [Yayımlayan: Hendrik Boeschoten - Heidi Stein] (=Turkologica 69), Wiesbaden, s. 206-214.

- Uğurlu, M. (2012). “Türk lehçeleri arasında benzer kelimelerin eş değerlik durumu”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 215-222, Ankara-Turkey.
- Yazıcı Ersoy, H. (2012) *Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yalancı eş değerler*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yazıcı Ersoy, H. (2016). “ False equivalent words in Turkic written languages in terms of sociolinguistics: The case of Turkish, Bashkir and Tatar”, *International Conference on Humanities and Educational Research*, February 25-28, Washington D.C., USA, p. 135-171.
- Yıldırım, A. (2015). *Yeni atasözleri ve deyimler sözlüğü -açıklamalı ve örnekli-*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Yurtbaşı, M. (1996). *Örnekleriyle deyimler sözlüğü*, İstanbul: Özdemir Yay.
- Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış deyimler sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: Excellence Publishing.

Extended Abstract

False equivalence occurs when similar pronounced or formed words differ conceptually between two different languages or two Turkic languages. While false equivalent words from different family languages have similarity in terms of pronunciation, words from the same family language have similarity in terms of both pronunciation and form. When it was transmitted from one of Turkic languages to another, false equivalent words are determined often. Some transmitters transmit a word from source language by using its meaning in target language since that word is similar in pronunciation and form. That kind of transmitting may lead to misunderstanding and misinterpretation. False equivalence consists of two parts as “full false equivalence” and “partial false equivalence”. Full false equivalence means a word which has a similar form, completely differs in terms of meaning in two different languages or Turkic languages. Partial false equivalence stands for the case when the same pronounced and formed words overlap meaningfully. False equivalence does not occur just in words or affixes, it also occurs in the word group based structures. It is observed that some mutual and similar idioms/word groups as pronunciation and form in Turkic languages are used in different meanings. That kind of idioms/word groups should be analysed in terms of false equivalence.

In ancient times language of Turks did not master written language as it is today. As a result of some political and social progresses, some diversification was seen on written language. While this diversification in historical Turkic languages was noted as Khorezm and Kipczak, in modern Turkic languages it is seen as Uzbek, Uigur, Kazakh and Kirghiz. Language of Turks which had just one written language until 11th century, diverted into Turkic languages having different orthographic rules after that century. Modern Turkic languages which have same root and base on historical Turkic languages (Khorezm and Kipczak) have several written language forms nowadays. At first language of Turks which was diverted into big and basic Turkic languages such as Kipczak, Bulgarian and Oghuz Turkic languages then diverted into secondary Turkic languages such as Azerbaijan, Kirghiz, Kazakh, Uzbek, Uigur, Turkmen, Turkish and Gagauz depending on those historical ones. And today most of those Turkic languages subsist as written language. While in Turkic languages which take place in the same group there can be seen lots of common points in terms of vocabulary, in others this number is less. That common point in different Turkic languages comes from general language of Turks in other words it emerges from root of that language. Having too many written language forms causes to some differentiations of general language of Turks. Even in

the Turkic languages took place in the same group, words exposed to some semantic shifts sometime. While some words exposed to semantic extension, others exposed to semantic restrictions and antonyms. In that case similar words became to represent different meanings. False equivalence studies which do not have an old past in Turcology, came into existence as a result of differentiation of words in Turkic.

False equivalence studies in Turcology have been doing rather based on words and roots. Idiomatic and word groups false equivalences are less than others. In this research we studied on some idioms and word groups which are false equivalence and used in Oghuz (West) Turkic and Turkmen. While both of these Turkic languages idioms have common meanings, it was determined in this research that some similar formed idioms are used in different meanings in these languages. For instance, while in Turkmen, idiom of *ayagy düş-* means “good luck and bring luck to someone” in Turkish idiom of *ayağı düş-* means “Stopping by, visiting somewhere while driving another place”. Another example is; in Turkmen idiom of *çileden çykar* means “Visiting neighbours after fourty days when a baby is born”. However in Turkish the same idiom (*çileden çıkar(t)-*) means “Tempting someone, making somebody angry with someone”. As it was noted, these similar rooted but different meant words are accepted as “full false equivalence”. In both of these languages some words do not have the same meaning. For example, in Turkmen idiom of *baş galdyr* have meanings of “1. Not to keep attention, ignoring and not to think and. 2. Rising up, rebelling, standing against something”. In Turkish idiom of *baş kaldır-* means that “Rebelling, rioting and revolting”. Even if both of these languages belong to Oghuz (West), it is clear that a similar idiom may mean differently in Turkmen than Turkish. And these type of idioms and word groups were added to partial false equivalence context.

In this research, words which embody vocabularies of idioms in both of these languages were used concurrently. While the idioms were compared and contrasted similar formed and pronounced words were selected. Although some words are the same rooted, they have some pronunciation differences. These words were also studied in this research. For example; TkmT *gal-* ~ TT *kal-*, TkmT *ber-* ~ TT *ver-*, TkmT *bol-* ~ TT *ol-* etc. These type of words and word groups were also studied. Moreover in this research, false equivalence word groups which are inflicted one of the factors of an idiom, were studied. For example; TkmT *dünyäden öt-* ~ TT *dünyadan geç-* etc. Here the transmitter may completely transmit the verb “warble” in Turkmen and “pass” in Turkish by using their meanings as the same. So, while the idioms are transmitted, they should be transmitted as a whole instead of part by part. Since

false equivalences of idioms are many, in the process of transmitting idioms should be taken in consideration. Transmitters should benefit from comparative idiomatic dictionaries of source and target Turkic languages. If this is not possible, they should use general Turkic language dictionaries. In this research it was aimed to minimize mistakes which occur during text transmitting between two Turkic languages.